

Η στρατηγική χρήση κοινωνιογλωσσικών παραμέτρων στο ευθυμογράφημα της Έλενας Ακρίτα τη δεκαετία του 1980 και σήμερα*

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΝΑΚΗΣ

1. Εισαγωγή

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, ενώ πολλοί Έλληνες φιλόλογοι, και ακόμη περισσότεροι πολιτικοί, πελαγοδρομούσαν μεταξύ κυβερνήσεως/κυβερνήσεως και δεδομένων/δεδομένων,¹ πολλοί άλλοι Έλληνες ήταν έτοιμοι να δουν τη λήξη του γλωσσικού ζητήματος με την αποκαθήλωση της καθαρεύουσας (Κ).² Διαφορετικά δεν μπορεί να εξηγηθεί η τεράστια επιτυχία του διγλωσσικού χιούμορ που εισήγαγε η Έλενα Ακρίτα στα τέλη της δεκαετίας του 1970 με τα κείμενά της στον *Ταχυδρόμο* και τη μετέπειτα ανθολόγησή τους σε ανεξάρτητους τόμους.³ Ασφαλώς, τα κείμενα αυτά δεν είναι “ανάδελφα”, παραπέμπουν στις πλούσιες πηγές του ελληνικού χρονογραφήματος και ευθυμογραφήματος, στο έργο του Τσιφόρου, του Ψαθά, του Φρέντυ Γερμανού, κ.ά. Ωστόσο, θεωρώ ότι το διγλωσσικό χιούμορ είναι σήμα κατατεθέν της γραφής της⁴ και εισάγει στοιχεία της πάλαι ποτέ Κ σε συμφραζόμενα με τα οποία είναι ασύμβατα, δημιουργώντας γνωστική αντίθεση,⁵ ως ένα μόνο δείγμα της στρατηγικής χρήσης κοινωνιογλωσσικών παραμέτρων για την επίτευξη χιουμοριστικού αποτελέσματος.

Αν, όμως, ως τα 1990 το διγλωσσικό χιούμορ είναι βασικό χαρακτηριστικό του χιούμορ της Ακρίτα, στα τελευταία δύο βιβλία της, όπου ανθολογούνται κείμενα που εμφανίστηκαν στον τύπο από το 1990 και μετά, η εικόνα είναι αρκετά διαφορετική και το διγλωσσικό χιούμορ περνά σε δεύτερο πλάνο, όταν δεν είναι απόν. Θεωρώ ότι αυτό συμβαίνει, διότι – εφόσον το ευθυμογράφημα όπως και το χρονογράφημα καθορίζεται από την επικαιρότητα,⁶ την οποία με τη σειρά του σχολιάζει – το διγλωσσικό χιούμορ συνιστά μεταίχμιακή τακτική που λειτουργεί επιτυχώς σε μια κοινωνία της οποίας η γλώσσα διέρχεται ένα εξίσου μεταίχμιακό στάδιο: από τη συνταγματική κατοχύρωση

της ΚΝΕ έως τα τέλη της δεκαετίας του 1980, εποχή κατά την οποία γίνεται αντιληπτή η ανάγκη περαιτέρω τυποποίησης της ΚΝΕ.⁷

Το διγλωσσικό χιούμορ είναι μία μόνο όψη της στρατηγικής εκμετάλλευσης κοινωνιογλωσσικών παραμέτρων για χιουμοριστικό αποτέλεσμα και ενδεχομένως εφήμερη. Εάν όμως δεχτούμε, όπως συμβαίνει στη σχετική βιβλιογραφία,⁸ ότι το χιούμορ στηρίζεται κατά βάση στην *ασυμβατότητα* (incongruity) – η οποία με τη σειρά της τροφοδοτεί την *έκπληξη* – τότε μπορούμε εύκολα να δούμε ότι ο χειρισμός των κοινωνιογλωσσικών παραγόντων είναι εκ των ων ουκ άνευ για το ευθυμογράφημα. Αν η διγλωσσία συνιστά θεσμοθετημένη, διπολική εννοιολόγηση και, εμμέσως, αξιολόγηση των επιπέδων ύφους (registers), η επίλυση της διγλωσσίας στην Ελλάδα δεν εξάλειψε ούτε τα επίπεδα ύφους καθαυτά ούτε την αξιολόγηση που τους γίνεται από τους χρήστες της γλώσσας. Δηλαδή, οι παλαιές στάσεις αντικαταστάθηκαν αλλά δεν παύουν να είναι στάσεις που αντιστοιχούν σε (προφανείς ή αφανείς) αξιολογήσεις. Τα επίπεδα ύφους συνεχίζουν να διακρίνονται, όπως σε κάθε γνωστή γλώσσα· αυτό που άλλαξε είναι η προεπιλογή της Κ ως “υψηλής ποιικιλίας” (Υ) για επίσημο ύφος και της Δ ως “χαμηλής ποιικιλίας” (Χ) για ανεπίσημο – κατάσταση που συνιστά αφ’ εαυτής επίτομο πρακτικό ορισμό της διγλωσσίας.⁹ Άρα, αυτό που πρέπει να κοιτάξει κανείς προσεκτικά και νηφάλια σήμερα είναι (α) η σχέση Κ-Δ και (β) η σχέση Υ-Χ ύφους, ακριβώς επειδή επίλυση της διγλωσσίας, σε οποιονδήποτε βαθμό, δεν μπορεί παρά να σημαίνει αναδιάρθρωση αυτής της σχέσης και, συγκεκριμένα, αποσύνδεση της τυπικής σύζευξης Κ-Υ και Δ-Χ.

Στην Ελλάδα της πρώτης δεκαετίας του 21ου αι., η ΚΝΕ έχει τυποποιηθεί περισσότερο παρά ποτέ¹⁰ ενσωματώνοντας πολλά λόγια στοιχεία και προσαρμόζοντάς τα, σταδιακά, στη λογική του συστήματός της, που έχει ως βάση του την καθομιλούμενη γλώσσα των αστικών κέντρων. Ασφαλώς, ο μέσος Έλληνας άνω των 30 ετών αντιλαμβάνεται τις υφολογικές εντάσεις περισσότερο από τους νεότερους, που εκπαιδεύονται και διδάσκονται σε ένα πολύ πιο ομοιογενές γλωσσικό σύστημα από ό,τι είκοσι χρόνια πριν. Συνεπώς, το χιούμορ της Ακρίτα αλλάζει σταδιακά πορεία και αν το [1] αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα γραφής ως προς τη θεματολογία και το ύφος το 1986, το [2] είναι χαρακτηριστικό και των δύο το 2004. Τα εκτενή αυτά παραθέματα θα συζητηθούν λεπτομερώς στη συνέχεια και διατρέχοντάς τα μπορεί κανείς να πάρει μια πρώτη ιδέα για τις αλλαγές που έχουν συντελεστεί:

[1] Περικείμενο: Ερωτικό γράμμα.¹¹

“Αγαπητέ κύριε Νούλη,
Από υγεία είμαι καλά και εύχομαι από υγεία να είσθε καλά. Έμαθα από τη φίλη μου Κική ότι ενδιαφέρεσθε για μένα και ότι φαίνομαι σοβαρό κορίτσι με αρχάς, μέση και τέλος. Έμαθα επίσης – επίσης από τη φίλη μου Κική – ότι με είδατε στην πιτσαρία (πού είναι το έβγατζίδικο; Στο δεξί σας χέρι), που έτρωγα πίτσα με μπέηκον και άλλα μπαχαρικά με τον αδελφό μου και κάτι άλλους αδελφούς άλλων κοριτσιών. Και λέει ή φίλη μου ή Κική ότι σάς άρεσα και λέει ότι τής είπατε να μου πει να σάς πω αν ενδιαφέρομαι ομοίως και αν ενδιαφέρομαι ομοίως, λέει ή Κική ότι τής είπατε να λάβω τήν καλωσύνη να σάς γράψω αυτό τό γράμμα λέει ή Κική και να σάς τό στηλιτεύσω, διά να ξέρετε κι έσείς που βαδίζετε και πού δέν βαδίζετε και αν είναι, λέει, τής είπατε να σάς τό πω εγκαίρως και άκαριαίως διά να προβείτε κι έσείς είς σχετικόν διάβημα και να έρθετε να μου όμιλήσετε διά τά περαιτέρω εύθαρσώς και άορίστως.

Πρώτον κύριε Νούλη, διά να είμαι ευθύς και έσωστρεφής μαζί σάς, πρέπει να σάς πω ότι δέν ξεύρω αν σάς ξεύρω. Δηλαδή κλίνω προς τήν νοοτροπία ότι σάς ξεύρω και δέν σάς ξεύρω. Έσείς καλέ δέν είστε ένας προς τό ψηλό πού φέρνετε, προς τό λίγο γεμάτο, πού φέρνετε λίγο στον Άλέξη του “Μεθωριακού” αλλά με μουστάκι; Μέ κάτι μπουφάν; Και ένα μηχανάκι; Αύτός νομίζω ότι είσθε και λέω τής Κικής “αυτός είναι;” “αυτός είναι” μου λέει ή Κική, εύθέως διότι ή Κική είναι εύθυσ τύπος και τά λέει όλα σταράτα.

Λοιπόν, εάν είσθε έσείς πού νομίζω ότι είσθε πρέπει να σάς εντοπίσω ότι τό ενδιαφέρον σας με τιμά άνενδοιάστως αλλά ότι δέν είμαι από τά κορίτσια πού ξεύρετε πού τρυγιάζουν έντός, έκτός και επί τά αυτά ζαχαροπλαστεία προς άγριαν νεαρών. Έγώ είμαι άλλης ποιότητος και άλλου βεληνεκούς και άπορώ πώς έλάβατε τό θάρρος διά παροιμοίως προσεγγίσεις. Άφου όμως το έλάβατε πού τό έλάβατε, πάει στό διάολο, μήν τό κάνουμε και ζήτημα.

Πάντως δέν προτίθεται να άνταποκριθώ είς τάς άνηθίκους προτάσεις σας τόν κόσμο πάνω-κάτω να φέρετε, αποκλείεται, Α-ΠΟ-ΚΛΕΙ-Ε-ΤΑΙ, σέ τί να σάς όρκιστώ δηλαδή, να μήν άξιωθώ να ξα-

ναδώ τούς “Όσμοντς μπρόδερς”, πού εάν δέν ξεύρετε άγγλικά, 35 όφείλω να σάς έντοπίσω ότι σημαίνει “οί άδελφοί Μπρόδερς”.

Μετά τιμής ιδιαζούσης
Μπούλα.

[2] Περικείμενο: Φιλική συζήτηση για εκδρομή σε χιονοδρομικό κέντρο.¹²

– Τελικά, Πρωτοχρονιά, πήγατε για σκι;
– Τι του λείπει του ψωριάρη, φούντα με μαργαριτάρι!
– Περάσατε καλά;
– Περάσανε.
5 – Όχι, λέω, περάσατε;
– Κι εγώ λέω “περάσανε”. Όλοι εκτός από μένα.
– Γιατί;
– Γιατί κάνανε σκι όλοι εκτός από μένα. Τσουλοπηδάγανε αυτοί σε λόγγους και ραχούλες κι εγώ τους κούναγα το μαντήλι στο
10 μουράγιο.
– Εσύ πώς και δεν γαλουχήθηκες στο σκι;
– Στα δεκαοχτώ μας, την εποχή που άλλοι ξεκινούσανε στις πίστες, εγώ έκανα σόπινγκ στις αριστερές οργανώσεις, μέχρι να βρω μια στο νούμερό μου.
15 – Δεν βαριέσαι. Απ’ αλλού ξεκινήσατε, στα ίδια καταλήξατε.
– Στα χειρότερα. Πότε άφησα την προκήρυξη κι έπιασα τα κρυσιά του Ρήνου, χαμπάρι δεν το πήρα.
– Πάντως, στο παιδί κάνει καλό το σκι.
– Μην το συζητείς. Απαραίτητο εφόδιο για ένα παιδί. Βιβλίο μπορεί
20 να μην έχει ανοίξει, από ορθογραφία αλλού ο παπάς αλλού τα ράσα του, αλλά στο σκι, σκίζεις.
– Ναι, τα παιδιά υστερούν ελαφρώς στον τομέα “γνώση”.
– Βαρέως υστερούν. Μπαίνουμε στο ξενοδοχείο, μου λέει η κόρη μου “ωραία είναι εδώ, έχει πολλά τζακούζια”. Το “τραπέζι”, το
25 απλό, το στρείτ το ουσιαστικό το ουδέτερο δεν ξέρει να το κλίνει. Το τζακούζι ανετότατα. Το τζακούζι, του τζακούζιου, το τζακούζι, ω τζακούζι. Τα τζακούζια, των τζακούζιών, τα τζακούζια, ω τζακούζια! Τώρα ολοκληρώνει το μεταπτυχιακό της. Κλίνει “το Νιντέντο, του Νιντέντου”. Στις πίστες όμως τις χιονοδρομικές
30 θα μεγαλοουργήσει. Έχει κλίση το παιδί. Μπορεί να την κάνουμε και δασκάλα του σκι. Ξέρεις πόσα βγάζει ένας δάσκαλος του

σκι την ώρα; Όσο ένας πανεπιστημιακός το μήνα.

Θα επιχειρήσω να δείξω ότι η διαχρονική μελέτη της παραγωγής κειμένων μιας και μόνο ευθυμογράφου ενδέχεται να έχει τα εξής πλεονεκτήματα:

- A. να φωτίσει την πορεία του σύγχρονου ελληνικού ευθυμογραφήματος ως κειμενικού είδους που αναπτύχθηκε στο πλαίσιο του δημοσιογραφικού λόγου,
- B. να καταδείξει τις δομές που οικειοποιείται η ίδια ευθυμογράφος τις τελευταίες δυόμισι δεκαετίες, αλλά και το πώς η σταδιακή αλλαγή τους εγγράφεται σε ένα ευρύτερο πεδίο διαπάλης για το γλωσσο-πολιτισμικό κεφάλαιο στην Ελλάδα, ενώ συνεχίζεται η προσπάθεια τυποποίησης της σύγχρονης KNE και, τέλος
- Γ. δεδομένης της πορείας της KNE, να δείξει:
 1. τη (μετ)εξέλιξη της πάλαι ποτέ διάκρισης μεταξύ δημοτικής (Δ) και Κ
 2. τη σχέση που έχει αυτή σήμερα με τη σχετική διάκριση μεταξύ χαμηλού (X) και υψηλού (Y) (επιπέδου) ύφους του Ferguson (1971 [1959]), δηλαδή να εξετάσει ποιο ακριβώς είναι το περιεχόμενο των όρων Y και X στην τρέχουσα KNE και
 3. να εντάξει αυτή τη συζήτηση στον ελληνικό κοινωνιογλωσσικό χάρτη.

Το (A) αφορά πρωτίστως αυτόν τον τόμο και προτάσσεται για ενόητους λόγους. Τα (B) και (Γ) αφορούν (τη γλωσσολογία και) τους γλωσσολόγους και είναι, θεωρώ, ένας εύσχημος τρόπος για να συνδέσει ο γλωσσολόγος τα ενδιαφέροντά του με αυτά της μελέτης των MME.

Προς αυτή την κατεύθυνση το σώμα κειμένων που εξετάστηκε για την παρούσα μελέτη περιλαμβάνει όλα τα ανθολογημένα ευθυμογραφικά κείμενα της Ακρίτα έως το 2004 (επτά τόμοι, βλ. σημ. 3) καθώς και μεταγενέστερα επιλεγμένα κείμενα τα οποία δημοσιεύτηκαν στα Νέα.

2. Διγλωσσία και χιούμορ: Υφολογικό, διγλωσσικό χιούμορ

Το ότι η θεωρητική γλωσσολογία επιχειρεί να εξετάσει τη γλώσσα ως αντικειμενικό φαινόμενο απέχοντας από αξιολογικές κρίσεις¹³ δεν σημαίνει ότι οι στάσεις των ομιλητών δεν είναι κατά βάση αξιολογικές – εξού και η απόσταση που νιώθει χαρακτηριστικά ο μέσος ομιλητής

από τα πορίσματα της γλωσσικής έρευνας. Συνεπώς, η κοινωνιογλωσσολογία ως εφαρμοσμένος κλάδος δεν μπορεί να αγνοεί την αξιολόγηση, εφόσον αυτή αποτελεί, μακροπρόθεσμα, εφαλτήριο της γλωσσικής αλλαγής.¹⁴ Στη συνέχεια θα επιχειρήσω να δείξω ότι το διγλωσσικό χιούμορ συμπυκνώνει, επί της ουσίας, τις αξιολογήσεις των ομιλητών όπως τις αντιλαμβάνεται η ευθυμογράφος – η επαγγελματίας του γραπτού λόγου, που καλείται να παρακολουθεί την επικαιρότητα και να σχολιάζει κριτικά την πραγματικότητα¹⁵ που βιώνει το αναγνωστικό κοινό από τη χιουμοριστική πλευρά, από μια πλευρά που τονίζει την αντίφαση και την ασυμβατότητα μεταξύ καταστάσεων, κωδίκων, κ.λπ. Το διγλωσσικό χιούμορ προσεγγίζεται εδώ ως ιδιαίτερη περίπτωση του υφολογικού χιούμορ (register humor), το οποίο βασίζεται στη γνωστική αντίθεση που δημιουργεί η σύζευξη ανόμοιων πραγμάτων και εκμεταλλεύεται τις συνήθειες ή δεδηλωμένες στάσεις του κοινού προς αυτά.

2.1 Περί διγλωσσίας και κύρους

Για να μιλήσουμε για τη γλώσσα του ευθυμογραφήματος της Ακρίτα, αλλά και το ευθυμογράφημα στην Ελλάδα γενικά, είναι απαραίτητο να αναφερθούμε στο γλωσσικό ζήτημα και τη διγλωσσία η οποία τροφοδότησε αυτό το είδος. Και αυτό διότι το ευθυμογράφημα, το οποίο για τον γράφοντα αποτελεί μια ειδική περίπτωση χρονογραφήματος, είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την επικαιρότητα. Επειδή η (μετα)γλωσσική αναζήτηση ουδέποτε εξέλιπε στην Ελλάδα, το θέμα της γλώσσας, είτε με την αναφορική (βλ. σύστημα) είτε με την εργαλειώδη έννοια (βλ. χρήση), ήταν και είναι στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος χρονογράφων και ευθυμογράφων.

Η διγλωσσία συνδέεται άμεσα με το βαθιά πολιτικό γλωσσικό ζήτημα στην Ελλάδα και μπορεί να περιγραφεί ως εξής:

Όρος που χρησιμοποιείται στην κοινωνιογλωσσολογία και αναφέρεται σε μια κατάσταση όπου δύο πολύ διαφορετικές γλωσσικές ποικιλίες μιας γλώσσας συνεμφανίζονται σε όλη την έκταση μιας γλωσσικής κοινότητας, καθεμιά με διαφορετικό φάσμα κοινωνικής λειτουργίας. Και οι δύο γλωσσικές ποικιλίες είναι σε κάποιο βαθμό τυποποιημένες [...], θεωρούνται από τους φυσικούς ομιλητές ότι αποτελούν εναλλακτικές [ποικιλίες] και συνήθως έχουν ειδικά ονόματα. Οι κοινωνιογλωσσολόγοι τις περισσότερες φορές μιλούν για μια υψηλή (Y) και μια χαμηλή (X)

γλωσσική ποικιλία, που αντιστοιχούν σε γενικές γραμμές σε μια διαφορά στην τυπικότητα: η υψηλή γλωσσική ποικιλία διδάσκει στο σχολείο, τείνει να χρησιμοποιείται στην εκκλησία, σε ραδιοφωνικά προγράμματα, στη “σοβαρή” λογοτεχνία, κ.λπ., και κατά συνέπεια έχει μεγαλύτερο κοινωνικό γόητρο. Η χαμηλή γλωσσική ποικιλία χρησιμοποιείται στις οικογενειακές συζητήσεις και σε άλλες σχετικά άτυπες περιστάσεις.¹⁶

Τα χαρακτηριστικά, καταστατικά παραδείγματα διγλωσσικών κοινοτήτων που αναφέρονται είναι η Ελλάδα, ο αραβόφωνος κόσμος, η γερμανόφωνη Ελβετία και η Αϊτή.¹⁷ Σε αυτές τις κοινότητες υπάρχει μια “υψηλή ποικιλία” Υ και μια “χαμηλή ποικιλία” Χ που συνδέεται με το επίσημο και ανεπίσημο ύφος αντίστοιχα, και φέρει διαφορετικό όνομα: π.χ., καθαρεύουσα (Υ) και δημοτική (Χ) στην Ελλάδα, τουλάχιστον ως το 1976. Η τεράστια βιβλιογραφία επί του θέματος δεν μας επιτρέπει να εμβαθύνουμε εδώ.¹⁸ ωστόσο, οφείλουμε να κάνουμε κάποιες παρατηρήσεις ως προς τη σχέση των δύο ποικιλιών ή μορφών της ελληνικής (πριν και μετά την καθιέρωση της ΚΝΕ – και όχι “της δημοτικής” – ως επίσημης γλώσσας του κράτους το 1976) σε σχέση με τη διάκριση Χ-Υ του Ferguson.

Ως τα μέσα του 1970 η (δι)γλωσσική κατάσταση στην Ελλάδα μπορεί να συνοψιστεί, λίγο ως πολύ, ως εξής (υπενθυμίζοντας εδώ ότι Χ & Υ δεν συνιστούν, πρωτογενώς, αξιολογήσεις): η Δ ανταποκρίνεται γενικά στο περιεχόμενο του όρου Χ, ενώ η Κ στο περιεχόμενο του όρου Υ. Αν αναλογιστούμε ότι, σύμφωνα με τη θεωρία, η Υ ποικιλία χαιρεί εμφανούς γόητρο (overt prestige), σε αντίθεση με τη Χ που πληροί κατ’ αποκλειστικότητα τις συγκινησιακές λειτουργίες της γλώσσας και έχει αφανές γόητρο (covert prestige),¹⁹ τίθεται ένα σοβαρό ερώτημα για την ΚΝΕ. Σημαίνει άραγε αυτό ότι, πρακτικά, η Κ έχαιρε όντως εμφανούς γόητρο ως το 1976 συγκρινόμενη με τη Δ – και μάλιστα λίγο μετά τη χούντα των συνταγματαρχών; Κάτι τέτοιο θα ισοδυναμούσε με τον ισχυρισμό ότι η ΚΝΕ – προβ. καλλιεργημένη Δ με σοβαρές επιμειξίες από την Κ,²⁰ όπως είχε προβλέψει ο Ferguson ήδη το 1959 – και οι στάσεις προς αυτή ήταν δημιούργημα ομάδας συνταγματολόγων. Κάτι τέτοιο δεν ευσταθεί, γιατί υπερβαίνει τα όρια της ρύθμισης που επιβάλλει ο γλωσσικός προγραμματισμός και οι πολιτικές σκοπιμότητες τις οποίες εξυπηρετεί.

Η πραγματικότητα της εποχής μοιάζει να υποδηλώνει ότι η έκπτωση της Κ ήταν ήδη παγιωμένη και η Κ δέχτηκε απλούστατα τη

χαριστική βολή σε πολιτικό επίπεδο, κατακρευομένη στα στόματα των ιθυνόντων της επταετίας. Άλλωστε, το γλωσσικό ζήτημα ήταν εμφανώς πολιτικό²¹ και αγώνας δρόμου για τη συσσώρευση πολιτισμικού κεφαλαίου σε ένα από τα αντίπαλα στρατόπεδα. Το ότι η Δ είχε κύρος ήδη πολύ πριν το 1976 φαίνεται, μεταξύ άλλων, από το γεγονός ότι η Κ χρησιμοποιήθηκε μόνο σποραδικά στον τύπο και τη λογοτεχνία, σε αντίθεση με την Υ ποικιλία σε άλλες διγλωσσικές κοινότητες.²² Συνεπώς, η ΚΝΕ προϋπήρξε ως μόρφωμα ενδεικτικό της αλληλεπίδρασης Δ και Κ στο στόμα και τη συνείδηση των ομιλητών οι οποίοι υπάρχουν και αυτοπροσδιορίζονται μέσα από τη γλώσσα. Οι ίδιοι οι ομιλητές της ελληνικής, της ΚΝΕ, δεν φαίνεται να έδωσαν ποτέ μεγάλη σημασία στα άνωθεν επιβαλλόμενα στεγανά ως προς τη διάκριση Κ-Δ,²³ παρά μόνο σε εποχές γλωσσο-πολιτικής κρίσης και γλωσσο-πολεμικής.

Κανείς δεν μοιάζει να πρεσβεύει πλέον ότι η επίλυση του γλωσσικού ζητήματος συμπίπτει με τη νομοθετική ρύθμιση του 1976.²⁴ Το γλωσσικό ζήτημα, κατά τη γνώμη μας, έληξε ήδη πολύ πριν, με τη Μαντά Σουσού και τη διακωμώδηση της γλωσσικής ποικιλίας που ηγεμόνευσε την ελληνική δημόσια ζωή. Άφησε, όμως, μια απτή διγλωσσική κληρονομιά που θα αργήσει να ξεθωριάσει, όπως φαίνεται στις διπλές ταμπέλες πολλών πλημμελώς ανακαινισμένων καταστημάτων (π.χ., ΦΑΡΜΑΚΕΙΟ αλλά και ΦΑΡΜΑΚΕΙΟΝ, ΑΡΤΟΠΟΙΕΙΟΝ αλλά και ΦΟΥΡΝΟΣ στο ίδιο κατάστημα), τις προφορικές και γραπτές ανακοινώσεις, τις αναγγελίες σε αεροδρόμια, λιμάνια και σιδηροδρομικούς σταθμούς,²⁵ τη γλώσσα των ΜΜΕ αλλά και τον επιστημονικό λόγο. Αναπόφευκτα, η διγλωσσία άφησε και μεγάλη γλωσσική ανασφάλεια και πεδίο δόξης λαμπρόν για την υπερδιόρθωση.²⁶ Άφησε, ωστόσο, και μια λιγότερο οχληρή παρακαταθήκη: τη δυνατότητα του διγλωσσικού χιούμορ (βλ. 2.3) εις βάρος της απογυμνωμένης από κύρος Κ, το οποίο έγινε σήμα κατατεθέν του ευθυμογραφήματος της Έλενας Ακρίτα ως τα τέλη της δεκαετίας του 1980.

Σήμερα οι συσχετισμοί δυνάμεων έχουν αλλάξει: η Δ, η οποία καλώς ή κακώς εκλαμβάνεται ως όμορη της ΚΝΕ,²⁷ δεν είναι, ασφαλώς, Χ ποικιλία.²⁸ Για την ακρίβεια, το συγχρονικό περιεχόμενο των εννοιών Υ-Χ πρέπει να αναζητηθεί κυρίως εντός των ορίων της Δ. Οι υφολογικές διακρίσεις δεν εξέλιπαν, αλλά το όχημα γι’ αυτές δεν είναι αντιπαράθεση Κ και Δ, αλλά μάλλον διαφορετικές υφολογικές ποικιλίες της Δ. Ωστόσο, ταυτόχρονα, η ΚΝΕ χαρακτηρίζεται από εκτεταμένο λόγιο δανεισμό²⁹ και η τάση είναι να συμφηφίζονται αυτόματα

τα λόγια δάνεια με την Κ. Αν αυτό είναι αυτόματο για τον μέσο ομιλητή, ίσως είναι αναπόφευκτο και για τον ερευνητή των γλωσσικών στάσεων, παρά τα αδιέξοδα στα οποία ενδέχεται να τον οδηγήσει, εφόσον το ευκολότερο τεστ για την κατηγοριοποίηση του ύφους ως Υ στην ΚΝΕ είναι η επισήμανση λόγων στοιχείων ενώ, ταυτόχρονα, τα λόγια στοιχεία δεν είναι ακριβώς Κ. Το συμπέρασμα μοιάζει να είναι ότι η διγλωσσία στο στάδιο της (σταδιακής) επίλυσής της είναι εξίσου προβληματική με τη φάση πλήρους ανάπτυξης, ακριβώς επειδή η “πλήρης επίλυση” είτε είναι ανέφικτη είτε αναπέμπεται σε απροσδιόριστο χρόνο.³⁰ Παρόλα αυτά, θεωρώ ότι το διγλωσσικό χιούμορ μπορεί να αναπτυχθεί μόνο σε προχωρημένες φάσεις επίλυσης.³¹

2.2 Περί γλωσσικού χιούμορ

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 το χιούμορ αναδύεται ταχύτατα ως πολλά υποσχόμενο πεδίο γλωσσολογικής έρευνας με δικά του διεθνή συνέδρια και περιοδικά. Αντλώντας από το έργο του Raskin, ο Attardo διαμορφώνει τη θεωρία του γλωσσικού χιούμορ (linguistic humor)³² το οποίο βασίζεται στην έννοια της ασυμβατότητας³³ και μπορεί να διακριθεί καταρχήν σε αναφορικό (referential) και σε κατεξοχήν γλωσσικό ή λεκτικό (verbal). Στο αναφορικό η ασυμβατότητα αφορά τις περιγραφόμενες καταστάσεις,³⁴ ενώ στο γλωσσικό εστιάζει στον ίδιο τον γλωσσικό κώδικα.

Στη Γενική Θεωρία του Γλωσσικού Χιούμορ ή ΓΘΓΧ (General Theory of Verbal Humor ή GTVH), τα σενάρια (scripts) που εννοιολογούνται ως κομμάτια δομημένης πληροφορίας για τον περιβάλλοντα κόσμο, ενεργοποιούνται βάσει γλωσσικού υλικού και δημιουργούν δίκτυα μέσω συνδετικών δεσμών.³⁵ Η θεωρία υιοθετεί από τον προκάτοχό της³⁶ την υπόθεση ότι, για να είναι ένα κείμενο αστείο, πρέπει να είναι, εν μέρει έστω, συμβατό με δύο σενάρια τα οποία αντιτίθενται ενώ συγχρόνως αλληλεπικαλύπτονται εν μέρει. Αυτό στη ΓΘΓΧ ονομάζεται αντίθεση σεναρίων (script opposition). Το πρώτο σενάριο αντικρούεται σε ένα μεταγενέστερο σημείο από τις πληροφορίες που παρέχει το δεύτερο σενάριο (και αυτό συμβαίνει τυπικά σε ένα σημείο που ταυτίζεται με την ατάκα, το κρεσέντο του αστείου). Συνοπτικά, στην παλαιότερη θεωρία του χιούμορ του Raskin (ό.π.), η ασυμβατότητα στο χιούμορ γίνεται αντιληπτή με όρους τοπικής αντωνυμίας (local antonymy), η οποία ορίζεται ως η σχέση μεταξύ δύο γλωσσικών εκφράσεων οι σημασίες των οποίων είναι αντίθετες μόνο μέσα στα όρια ενός συγκεκριμένου λόγου (συνεχούς/συνομιλιακού) (discourse)

και αποκλειστικά για τους στόχους του συγκεκριμένου κειμένου. Στη ΓΘΓΧ, αυτή η έννοια αναπτύσσεται περαιτέρω δίνοντας έμφαση στο γεγονός ότι τα συμφραζόμενα υπογραμμίζουν και προβάλλουν ιδιαίτερα συγκεκριμένα στοιχεία του σεναρίου (εκτός της αντίθεσης που είναι εγγενής στη λεξική αντωνυμία).³⁷

Κατά τη ΓΘΓΧ, το χιούμορ μέσα σε ένα κείμενο εντοπίζεται υπό τη μορφή χιουμοριστικών μονάδων/φράσεων, τις λεγόμενες ατάκες (jab ή punch lines) οι οποίες αναλύονται με βάση έξι γνωστικές παραμέτρους (knowledge resources):

- (α) την αντίθεση μεταξύ σεναρίων, που μόλις αναφέρθηκε,
- (β) τον λογικό μηχανισμό (logical mechanism), δηλαδή την επίλυση της χιουμοριστικής αντίθεσης,
- (γ) την κατάσταση (situation), στην οποία περιλαμβάνονται πρόσωπα, καταστάσεις ή αντικείμενα που απαντούν στο άμεσο περιβάλλον της ατάκας,
- (δ) τον στόχο (target), δηλαδή τα πρόσωπα ή την ομάδα, τις πεποιθήσεις κ.λπ. στα οποία εστιάζει το χιούμορ,
- (ε) την αφηγηματική στρατηγική (narrative strategy), δηλαδή την οργάνωση του κειμένου, και
- (στ) τη γλώσσα (language), δηλαδή τις γλωσσικές επιλογές που συντελούν στο χιουμοριστικό αποτέλεσμα.³⁸

Όπως είπαμε, το γλωσσικό χιούμορ μπορεί να διακριθεί σε αναφορικό και κατεξοχήν γλωσσικό. Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσεται και το υφολογικό χιούμορ (register humor), το οποίο θα μας απασχολήσει εδώ. Ο όρος επίπεδο ύφους (register) στη θεωρία του χιούμορ παραπέμπει στη λειτουργική προσέγγιση,³⁹ όπου και εννοιολογείται ως γλωσσική ποικιλία που ορίζεται σε σχέση με τη γλωσσική χρήση και βασίζεται κυρίως στη λεξικογραμματική ποικιλότητα (σε αντίθεση με τη διαλεκτική διαφοροποίηση, η οποία εννοιολογείται ως ποικιλότητα που ορίζεται με βάση τον χρήστη).⁴⁰ Υπό αυτή την έννοια, τα διάφορα επίπεδα ύφους αναφέρονται στο πεδίο (field), τον τόνο (tenor) και τον τρόπο (mode) του λόγου και αφορούν τις συνθήκες καταλληλότητας ανάλογα με το μέσο (medium) που επιλέγεται για μια γλωσσική δραστηριότητα (π.χ. τη διάκριση γραπτού και προφορικού λόγου καθώς και όλους τους πιθανούς συνδυασμούς αυτών των τροπικοτήτων) αλλά και τη διαπροσωπική σχέση μεταξύ των συνομιλητών (δηλαδή την κλίμακα υψηλό/επίσημο – χαμηλό/ανεπίσημο ύφος σε συνδυασμό με τις κλίμακες απόστασης και κοινωνικής υπόστασης).⁴¹

Στα πλαίσια της ΓΘΓΧ, το υφολογικό χιούμορ εννοιολογείται ως ένας λόγος που ορίζεται από το θέμα και τη λειτουργία της συζήτησης καθώς και τις κοινωνικές συνιστώσες των συνομιλούντων.⁴² Η ανάπτυξη της έννοιας του επιπέδου ύφους προέρχεται από τη συστημική-λειτουργική θεωρία του Halliday, σύμφωνα με τον οποίο ένα επίπεδο ύφους μπορεί να οριστεί ως ένα μόρφωμα διαθέσιμων σημασιακών πόρων τους οποίους το μέλος μιας γλωσσικής κοινότητας συνδέει τυπικά με συγκεκριμένες περιστάσεις, ή ως ένα σύνολο συσχετιζόμενων χαρακτηριστικών τα οποία έχουν την τάση να συνεμφανίζονται.⁴³

Η σύγκρουση επιπέδων ύφους, συνηθισμένη στο χιούμορ της Ακρίτα, όπως στο [3], αφορά άλλοτε την ασυμβατότητα μεταξύ γλωσσικών εκφράσεων και του περιβάλλοντος στο οποίο απαντούν (βλ. σύγκρουση δύο πεδίων), όπως στο [4], και άλλοτε την ασυμβατότητα μεταξύ του επιπέδου ύφους με το ίδιο το θέμα της συζήτησης (βλ. σύγκρουση πεδίου και τόνου), όπως στο [5]. Παρατηρήστε ότι στο (3) η διάκριση αυτή καθίσταται εξαιρετικά δυσχερής, εφόσον το πέρασμα από πεδίο σε πεδίο και από τόνο σε τόνο είναι αστραπιαίο:

[3] Περιεχόμενο: Έκθεση μαθητή του δημοτικού με θέμα τις καλοκαιρινές του διακοπές. Εγώ πέρασα τις διακοπές μου στη μαγευτική Βραβρώνα [...] το πλέον μαγευτικό της Βραυρώνος είναι ο φασίολος! Ο οποίος φασίολος φύεται στη μαγευτική Βραβρώνα. Στην οποία μαγευτική Βραβρώνα φύεται επίσης και ο σικυός, κοινώς αγγούρι, το οποίον αγγούρι το παίρνει η μαμά μου και το κάνει αγγουροσαλάτα διότι ο φασίολος για βράδυ είναι βαρύς, οπότε φύεται δεν φύεται, εμάς σκασίλα μας!⁴⁴

[4] οπότε φύεται δεν φύεται [ο φασίολος] εμάς σκασίλα μας

[5] το οποίον αγγούρι το παίρνει η μαμά μου και το κάνει αγγουροσαλάτα

Παράλληλα στο [6] έχουμε ένα παράδειγμα φράσης στην οποία η σύγκρουση αφορά φαινομενικά δύο πεδία, τον λόγο της φυτολογίας και τον λόγο των καθημερινών δραστηριοτήτων ρουτίνας όπως είναι η προετοιμασία και η κατανάλωση φαγητού. Ωστόσο, η παρουσία της λέξης φασίολος που υποδηλώνει το πεδίο της φυτολογίας παραπέμπει αυτομάτως σε υψηλό επίπεδο ύφους (πρβ. τόνο), προσδοκία που ακυρώνει αυτοστιγμεί το για βράδυ είναι βαρύς. Άρα, στο [6] έχουμε ταυτόχρονα και σύγκρουση πεδίου-τόνου:

[6] διότι ο φασίολος για βράδυ είναι βαρύς

Στο [3] από τη μία πλευρά έχουμε τον τόνο της καθομιλούμενης γλώσσας στο πλαίσιο της οικογένειας και τον τόνο των σχολικών βιβλίων πριν τη γλωσσική μεταρρύθμιση. Από την άλλη πλευρά έχουμε το πεδίο της οικογενειακής ζωής (των διακοπών, του τραπεζιού, κ.λπ.) και το πεδίο της σχολικής ζωής (τη διδακτέα ύλη διαφόρων μαθημάτων και τον λόγο που τα χαρακτηρίζει, την πραγματικότητα της γραπτής γλώσσας προς αξιολόγηση στην εκπαιδευτική δραστηριότητα της έκθεσης, κ.λπ.). Ακόμη και αν οι επιμέρους διακρίσεις ως προς τη σύγκρουση βάσει του επιπέδου ύφους είναι πολύ λεπτές, θεωρώ σαφές ότι στο [3] το χιούμορ είναι υφολογικό και μάλιστα διγλωσσικό, εφόσον επιλέγονται όροι όπως το πλέον (μαγευτικό), φασίολος, σικυός, το οποίον (αγγούρι), οπότε φύεται, κ.λπ. οι οποίοι ανήκουν σαφώς στην Υ και μάλιστα στην Κ.

Ασφαλώς, το χιούμορ της Ακρίτα δεν περιορίζεται αποκλειστικά στη σύγκρουση επιπέδων ύφους σε καμία περίοδο. Ωστόσο, το κυρίως αναφορικό χιούμορ χαρακτηρίζει τα νεότερα κείμενά της, όπως στις γραμμές (16–17) του [2], το οποίο επαναλαμβάνεται εδώ ως [7], όπου το χιουμοριστικό αποτέλεσμα είναι περισσότερο συνάρτηση των καταστάσεων στις οποίες αναφέρεται παρά των γλωσσικών στοιχείων που χρησιμοποιεί:

[7] – Πάντως, στο παιδί κάνει καλό το σκι.

– Μην το συζητείς. Απαραίτητο εφόδιο για ένα παιδί.

Στη συνεισφορά της πρώτης ομιλήτριας, η λέξη σκι ενεργοποιεί το σενάριο σπορ-διασκέδαση. Αντίθετα, η φράση εφόδιο για ένα παιδί στην απάντηση της δεύτερης ενεργοποιεί το σενάριο της εκπαίδευσης το οποίο συγκρούεται με αυτό της διασκέδασης. Συγκεκριμένα, το σενάριο σπορ-διασκέδαση εμπεριέχει στοιχεία όπως: αναφυχή, χαλάρωση, ωφέλεια από σωματική άσκηση. Αντίθετα, το σενάριο εφόδιο-εκπαίδευση εμπεριέχει στοιχεία όπως: πνευματική προσπάθεια, συγκέντρωση, ωφέλεια ως αποτέλεσμα πνευματικής άσκησης. Το προφανές σημείο τομής είναι η ωφέλεια που ενδέχεται να αποκομίσει κανείς, η οποία όμως δεν εννοιολογείται γενικά στην ελληνική κοινωνία ως εφόδιο. Για τον μέσο Έλληνα, το εφόδιο συνδέεται με την αμειβόμενη εργασία και όχι με την αναφυχή (πρβ. αγαθά κόποις κτώνται). Όπως προκύπτει, εξάλλου, και από τη συνέχεια του εκφωνήματος της

ομιλήτριας.

Τέλος, στα κείμενα της Ακρίτα δεν είναι τόσο συνηθισμένο το τυπικό λογοπαίγνιο (pun). Η ΚΝΕ έχει γενικά περιορισμένες εσωτερικές δυνατότητες⁴⁵ για το τυπικό λογοπαίγνιο σε σχέση με την αγγλική, π.χ., όπου το λογοπαίγνιο αφθονεί στον χιουμοριστικό λόγο. Εξού και στη μετάφραση αγγλικών χιουμοριστικών κειμένων στα ελληνικά, αντικαθίσταται από άλλου είδους χιουμοριστικούς μηχανισμούς, κυρίως την εναλλαγή κοινωνιολέκτων⁴⁶ – δηλαδή καταφεύγοντας στο υφολογικό χιούμορ το οποίο είναι άμεσα διαθέσιμο στην ΚΝΕ, ιδιαίτερα δεδομένης της διγλωσσικής της κληρονομιάς. Η σχετικά πρόσφατη αύξηση της χρήσης του τυπικού λογοπαίγνιου στην ελληνική (π.χ., στη διαφήμιση, τις γελοιογραφίες του Αρχά⁴⁷ και τη δημοφιλή τηλεοπτική σειρά *Παρά πέντε*) οφείλεται ενδεχομένως σε επίδραση από την αγγλική.

3. Το ευθυμογράφημα της Ακρίτα ως το 1990: Υφολογικό, διγλωσσικό χιούμορ

Σε μια πρώτη ανάγνωση του κειμένου [1], που θεωρώ χαρακτηριστικό της περιόδου ως το 1990, ο αναγνώστης μπορεί να δει ότι το χιούμορ είναι πρωτίστως υφολογικό και μάλιστα συχνά διγλωσσικό (χωρίς αυτό να σημαίνει ότι λείπουν παραδείγματα αναφορικού χιούμορ). Στη συνέχεια θα αναλύσω ορισμένα μόνο παραδείγματα του κειμένου [1]. Για ευκολία παραπομπής, ο πρώτος αριθμός αναφέρεται στο κείμενο και ο δεύτερος στη γραμμή του κειμένου.

Το κείμενο αρχίζει με μια φόρμουλα χαιρετισμού, *Από υγεία...είστε καλά* (1.2), που παραπέμπει σε τυποποιημένη αρχή επιστολής περασμένης εποχής και σε γράφοντα αγροτικής ή όψιμα αστικής προέλευσης. Η αντίθεση εδώ δημιουργείται από το σενάριο που ενεργοποιεί η συγκεκριμένη ατάκα και το αναμενόμενο ύφος κατά τη δεκαετία του 1980 (οπότε και εμφανίζεται το κείμενο): δηλαδή, το ύφος που θα ανέμεναν ή θα χρησιμοποιούσαν οι αναγνώστες. Η ατάκα, όπως και το κείμενο συνολικά, σηματοδοτεί απόκλιση από την πρότυπη ΚΝΕ: τον λόγο της επιστολογραφίας, τον λόγο εγγράμματης συντάκτριας επιστολής, που αποτελούν το αναμενόμενο σενάριο. Το (1.2) χαρακτηρίζεται επίσης από επανάληψη του *από υγεία είμαι καλά* το οποίο δεν αντωνυμιοποιείται στη δεύτερη χρήση του (πρβ. το αναμενόμενο στην ΚΝΕ *από υγεία είμαι καλά και εύχομαι το ίδιο και για σας*). Το χιουμοριστικό στοιχείο στο (1.2) είναι κατεξοχήν γλωσσικό

χωρίς να είναι τυπικό λογοπαίγνιο – το σήμα κατατεθέν της ευθυμογράφου.

Στην (1.3), η ατάκα *είμαι κορίτσι με αρχάς μέση και τέλος* είναι πιο σύνθετη και το χιουμοριστικό αποτέλεσμα βασίζεται στη διγλωσσία (αρχάς) και στην ανακύκλωση ή αναδιάταξη της τυποποιημένης έκφρασης *αρχή, μέση και τέλος*, η οποία, στη συγκεκριμένη περίπτωση, είτε δεν μπορεί να ανακαλέσει κανένα σενάριο⁴⁸ είτε δεν μπορεί να επιλύσει την αντίθεση. Το πρώτο σενάριο είναι ότι η γράφουσα είναι κορίτσι με αρχές. Το δεύτερο είναι στη διακριτική ευχέρεια του αναγνώστη. Συνεπώς, η ατάκα αποτελεί παραδοξολογία (absurd/nonsense humor) και δεν έχει λογικό μηχανισμό.

Η παρενθετική ατάκα *πού είναι το βεγατζίδικο; Στο δεξί σας χέρι* (1.4–5) βασίζεται στη σύγκρουση τρόπων στο ύφος, ενεργοποιώντας ένα σενάριο προφορικής επικοινωνίας (πρβ. οδηγίες εντοπισμού) εντός του ευρύτερου περιβάλλοντος της επιστολογραφίας με το οποίο συγκρούεται. Αυτή η σύγκρουση αναδύεται σε βασική στρατηγική του κειμένου συνολικά και ενεργοποιείται, μεταξύ άλλων, από τη συχνή επανάληψη λέξεων, όπως το *επίσης* (1.4), *τον αδελφό μου και κάτι άλλους αδελφούς άλλων κοριτσιών* (1.6), *της είπατε να μου πει να σας πω* (1.7), *πού βαδίζετε και πού δεν βαδίζετε* (1.10), *ενδιαφέρομαι ομοίως και αν ενδιαφέρομαι ομοίως* (1.8), *(και) λέει (η φίλη μου) η Κική* (1.4), (1.6–7), (1.8), (1.9), (1.18), *ξεύρω* (1.14–15), *αυτός είναι* (1.17–18), *ελάβατε* (1.23–24) καθώς και την εκτεταμένη παρατακτική σύνδεση με το *και* αντί της αναμενόμενης υπόταξης. Όπως έχει επισημανθεί στη σχετική βιβλιογραφία, η παράταξη με κοινούς συνδέσμους όπως το *και* είναι χαρακτηριστική όχι μόνο του προφορικού λόγου αλλά και των προεγγράμματων κοινωνιών.⁴⁹ Παρατηρήστε ότι η επαναληπτικότητα στον γραπτό λόγο είναι εξίσου ανάρμοστη στην επιστολογραφία (κάθε είδους) με σχόλια που παραπέμπουν άμεσα στον προφορικό λόγο, όπως είναι οι οδηγίες για την ακριβή τοποθεσία της πιτσαρίας (1.4–5) αλλά και η κλητική προσφώνηση *καλέ* (1.15) σε συνδυασμό με την απορία για την ταυτότητα του παραλήπτη της επιστολής (γεγονός από μόνο του παράδοξο).

Τα παραπάνω συντελούν στην κατασκευή του χαρακτήρα (characterization) της γράφουσας ως αμόρφωτης, πράγμα που αποτελεί τον πυρήνα αυτού του ομολογουμένως “πολιτικά ανορθόδοξου” αστείου. Ο αναγνώστης θα παρατήρησε ενδεχομένως τη χρήση πολλαπλών τονικών σημείων, ενώ το μονοτονικό σύστημα (που μόλις είχε εδραιωθεί το 1982, οπότε και εκδόθηκε το κείμενο), απαιτεί έναν και

μόνο τόνο ανά υπερδισύλλαβη, συνήθως, λέξη. Ωστόσο, μια προσεκτικότερη ανάγνωση αποκαλύπτει ότι οι διπλοί τόνοι είναι τοποθετημένοι έτσι ώστε, αν τους ακολουθήσουμε ως οδηγίες ανάγνωσης της επιστολής, το αποτέλεσμα παραπέμπει στην πρακτική της ανάγνωσης/απαγγελίας μαθήτριας δημοτικού σχολείου όπως άλλωστε και το συλλαβισμένο Α-ΠΟ-ΚΛΕΙ-Ε-ΤΑΙ (1.27).⁵⁰ Μόνο που στις εγγράμματες κοινωνίες πηγαίνει κανείς στο δημοτικό σχολείο για να μάθει να διαβάζει και να γράφει στοιχειωδώς τη μητρική του γλώσσα. Έτσι, η Μπούλα, αν και καθόλου ανορθόγραφη, είναι “του δημοτικού” και προφανές θύμα της διγλωσσικής εκπαίδευσης που συντήρησε τον αναλφαβητισμό σε υψηλότατα επίπεδα στη χώρα μέχρι σχετικά πρόσφατα – εξού και τα διγλωσσικά μαργαριτάρια.

Θεωρώ, λοιπόν, ότι η Ακρίτα, έχοντας σε πρώτο επίπεδο ως στόχο του αστείου της την Μπούλα, ασκεί κριτική σε ένα αποτυχημένο εκπαιδευτικό σύστημα που συντήρησε τη διγλωσσία στην εκπαίδευση ενώ είχε ήδη χαλαρώσει στην κοινωνία, βγάζοντας έτσι την εκπαίδευση εκτός πραγματικότητας. Το συμβολικό κεφάλαιο και η αξιολογικά εννοούμενη υπεροχή ή διάκριση⁵¹ της Κ ήταν τέτοια, ώστε η διδασκαλία της στο σχολείο έμοιαζε προφανής. Ωστόσο, ακριβώς αυτή η εμμονή στη διδασκαλία της μητρικής με δύο εξαιρετικά αποκλίνουσες “μορφές”,⁵² ή ακριβέστερα, υπό τη μορφή δύο επικαλυπτόμενων αλλά διακριτών γλωσσικών συστημάτων, παρήγαγε γλωσσικά ανασφαλείς ημιαναλφάβητους.

Επιπλέον, η μάχη των τόνων που έκλεισε με τη θεσμοθέτηση του μονοτονικού (“μυγοχέσματος” κατά τους γλωσσαμύντορες) ταλαιπώρησε εξίσου την ελληνική εκπαίδευση (με παράπλευρη απώλεια τα γυμνασιόπαιδα της δικής μου γενιάς, η οποία φοιτούσε τότε στην πρώτη ή τη δεύτερη τάξη του γυμνασίου – θα σας γελάσω), εφόσον για μεγάλο διάστημα οι απόψεις των ειδικών ως προς τον τονισμό είχαν τη σταθερότητα μετεωρολογικού δελτίου. Πολλοί μορφωμένοι Έλληνες αναρωτιόμαστε ακόμη αν πρέπει να τονίσουμε το δεύτερο μας στο ο πατέρας μας μας άφησε ένα οικόπεδο. Αν έχει, δε, κανείς την ατυχία να έχει διδαχθεί ως γλωσσολόγος τις φωνητικές ιδιότητες των κλιτικών αντωνυμιών, τότε η κατάσταση είναι ακόμη περιπλοκότερη. Τέλος, οι γλωσσομαχίες, ανέκαθεν εθνικό σπορ,⁵³ πήραν τη μορφή τηλεοπτικών αγώνων προς εκφοβισμό όχι μόνο κάθε ατυχούς Μπούλας, αλλά κάθε Έλληνα.

Συνεπώς, η Ακρίτα, ως επαγγελματίας του γραπτού λόγου, σχολιάζει μια κατάσταση που δεν αφορά μόνο την Μπούλα: η διγλωσσι-

κά εκπαιδευμένη Μπούλα αντιλαμβάνεται το ανεπίσημο γράμμα ως γραπτό-και-άρα-κατ' ανάγκη-Υ παρά τη σχετική έστω οικειότητα που επιβάλλουν οι βλέψεις της προς τον παραλήπτη, ως μέλλοντα γαμπρό. Αυτός είναι και ο συμψηφισμός που την παγιδεύει, εφόσον η δίγλωσση εκπαίδευση τυπικά δεν συνιστά εφόδιο για τη μητρική, αλλά για μια άλλη γλώσσα, είτε νεκρή (στην περίπτωση της Ελλάδας⁵⁴ και του αραβικού κόσμου) είτε ξένη (στην περίπτωση της Αιτίας και της Ελβετίας). Ασφαλώς, η Μπούλα είναι ενήμερη του πολιτισμικού κεφαλαίου που αποδίδεται αυτόματα στην Υ ποικιλία και της διάκρισης που επιφέρει στον χρήστη της. Οι υπερδιορθωτικές εκφράσεις στο γράμμα της – π.χ., να σας το στηλιτεύσω (1.9), εγκαίρως και ακαριαίως (1.11), ευθαρσώς και αορίστως (1.12), ευθύς και εσωστρεφής (1.13), να σας εντοπίσω (1.20), προς άγριαν νεαρών (1.22), άλλης ποιότητας και άλλου βεληνεκούς (1.23), παροιμοίως προσεγγίσεις (1.24), μετά τιμής διαζούσης (1.30), κ.λπ. – πιστοποιούν ακριβώς αυτό.⁵⁵

Το χιουμοριστικό αποτέλεσμα στη φράση *πίτσα με μπέηκον και άλλα μπαχαρικά* (1.5–6) οφείλεται στη λανθασμένη συμπερίληψη του μπέηκον στην κατηγορία ΜΠΑΧΑΡΙΚΑ. Θεωρώ ότι αυτό το παράδειγμα έχει παρόμοιο αποτέλεσμα με τη συνηθισμένη στρατηγική της Ακρίτα να επιλέγει μη-πρωτοτυπικά, περιφερειακά μέλη για αντικείμενα αναφοράς διαφόρων κατηγοριών.

Αν θεωρήσουμε ότι οι κατηγορίες έχουν πρωτοτυπική δομή⁵⁶ με εστιακά και περιφερειακά μέλη, η επιλογή περιφερειακών μελών ενδέχεται να συμβάλλει στο χιουμοριστικό αποτέλεσμα, εφόσον ένα περιφερειακό μέλος είναι “αναπάντεχο μέλος” που δημιουργεί έκπληξη. Στην περίπτωση του μπέηκον η κατηγοριοποίηση είναι λάθος – το μπέηκον δεν είναι περιφερειακό μέλος της κατηγορίας ΜΠΑΧΑΡΙΚΑ αλλά απλώς εκτός κατηγορίας. Ωστόσο, η επιλογή κύριων ονομάτων στα κείμενα της Ακρίτα αφορά μη-πρωτοτυπικά μέλη της ευρύτερης κατηγορίας ΚΥΡΙΟ ΟΝΟΜΑ όπως (θεία) *Διηάνειρα, Πιπίτσα, Πόττης, Νούλης, Μπούλα, Ερμόλαος, Αγησίλαος*, κ.λπ. Το ίδιο συμβαίνει και με άλλες κατηγορίες όπως ΦΑΓΩΣΙΜΟ, π.χ. [η υπέρβαρη κυρία] *έφαγε το διαχειριστή της πολυκατοικίας της με βούτυρο και μέλι*. Αυτή η στρατηγική συνδέεται με τη δημιουργία γνωστικής αντίθεσης και συνεπώς της έκπληξης που βρίσκεται στο επίκεντρο του χιουμοριστικού λόγου.

Επιπλέον, στην περίπτωση του μπέηκον ως μπαχαρικού μπορεί να συνυπολογιστεί και ένας άλλος παράγοντας: τα κείμενα που προηγούνται και έπονται του [1] στο βιβλίο αφορούν προξενιά και κοσμούνται από γελοιογραφικά σκίτσα στα οποία οι μέλλουσες νύφες

εμφανίζονται να ξεχειλίζουν από τα ρούχα τους. Η κατηγοριοποίηση του μπέηκον ως μπαχαρικού (πρβ. την περιβόητη μεσογειακή κατηγοριοποίηση του φαριού και των θαλασσιών ως “φρούτων”), σε σχέση με τα άλλα κείμενα και τα σκίτσα παραπέμπει σε υπέρβαρο άνθρωπο ο οποίος επιχειρεί να διασκεδάσει τις υποψίες περί θρεπτικής αξίας του φαγητού που καταναλώνει (κοινό χαρακτηριστικό των μπαχαρικών, σε κραυγαλέα αντίθεση με το μπέηκον, είναι ότι δεν έχουν διατροφική ή θερμιδική αξία).⁵⁷ Αυτό με τη σειρά του παραπέμπει σε μέρος του στερεοτύπου για την εμφάνιση των ανθρώπων που γνωρίζονται με προξενίο σε αυτόν τον πολιτισμό, κ.λπ., ενεργοποιώντας μια σειρά από πολιτισμικά τοποθετημένα σενάρια που συμβάλλουν στον υπερκαθορισμό (overspecification)⁵⁸ της πληροφορίας. Το γεγονός ότι η λανθασμένη κατηγοριοποίηση έχει ακόμη αμεσότερα χιουμοριστικά αποτελέσματα από ό,τι η αναφορά σε περιφερειακά μέλη φαίνεται από τα κατασκευασμένα παραδείγματα στα [8]–[10]:

[8] Πίνω μόνο τίλιο και άλλα σκληρά αλκοολούχα.⁵⁹

[9] Φτιάχνω μια μακαρονάδα με κρέμα γάλακτος και άλλα νηστίσιμα.

[10] Λατρεύω τα Δωδεκάνησα και ιδιαίτερα την Αίγινα.

Και αυτό γιατί τα [8]–[10] συνιστούν αντιφάσεις που εξ ορισμού δημιουργούν γνωστική αντίθεση. Αν μάλιστα η απόσταση από το πρωτότυπο είναι χιουμοριστική, η συμπερίληψη κάποιας οντότητας σε λανθασμένη αλλά πολιτισμικά συναφή κατηγορία ενδέχεται να είναι αποτελεσματικότερη. Η χρησιμότητα αυτής της στρατηγικής πιστοποιείται από τη συχνότητά της και στα νεότερα κείμενα της Ακρίτα.⁶⁰

Ο υπερκαθορισμός είναι μια άλλη στρατηγική που αναφέρεται στην υπερβολικά αναλυτική και συγκεκριμένη πληροφορία για ένα ζήτημα το οποίο κατά τα άλλα είναι είτε περιφερειακής σημασίας στο κείμενο είτε επεξηγείται *ad absurdum*.⁶¹ Παραδείγματα υπερκαθορισμού είναι το παρενθετικό σχόλιο που είναι το εβγατζίδικο; Στο δεξί σας χέρι (1.4–5), το οποίο, εκτός του ότι είναι αδόκιμο στον γραπτό λόγο, υπερκαθορίζει το πιτσαρία. Παρόμοια λειτουργούν και τα που βαδίζετε και που δεν βαδίζετε (1.10), εγκαίρως και ακαριαίως (1.11), που λειτουργεί ως ανερχόμενη κλίμακα και ευθύς και εσωστρεφής (1.13), το οποίο αντίθετα δεν συνιστά κλίμακα αλλά συνδέει παρατακτικά χαρακτηρισμούς που ανήκουν σε διαφορετικά σενάρια, με μόνο κοινό σημείο το ότι αποτελούν περιγραφές (διαφορετικών πλευρών) του χαρακτή-

ρα ενός ατόμου. Προφανώς, ο υπερκαθορισμός συνδέεται με την επανάληψη και το περιττό και συνεπώς τόσο με τις ίδιες τις γλωσσικές εκφράσεις όσο και με το επίπεδο ύψος στο οποίο αρμόζουν. Έτσι, η Μπούλα κάνει ένα εναγώνιο, αντιφατικό και κατάφωρα επαναληπτικό σχόλιο ως προς τη γνωριμία της με τον Νούλη, *Πρώτον κύριε Νούλη, ... δεν σας ξεύρω* (1.13–15). Παρόμοια λειτουργεί και η ατάκα *Αφού όμως το ελάβατε που το ελάβατε, πάει στο διάολο, μην το κάνουμε και ζήτημα* (1.24–25)· μόνο που εδώ τα πράγματα περιπλέκονται επίσης από την παρεξήγηση ως προς τον καταμερισμό εργασίας μεταξύ προφορικού και γραπτού λόγου (τον τρόπο κατά Halliday). Συγκεκριμένα, το ελάβατε είναι Y^{62} αλλά μπαίνει σε ένα δομικό πλαίσιο χαρακτηριστικό της X (πρβ. *αφού το x που το x*, όπου x ρήμα στον αόριστο απροσδιοριστου προσώπου) και μάλιστα της καθομιλουμένης – όπως άλλωστε και οι υπόλοιπες φράσεις ως το τέλος της ατάκας – με σημείο κλιμάκωσης το *πάει στο διάολο* (προσέξτε, ούτε καν το ελαφρώς πιο καθωσπρέπει *διάβολο* ή το ευφημιστικό *διάτανο*).⁶³

Τέλος, τόσο ο όρκος που παίρνει η Μπούλα στην (1.27–28) όσο και το περιεχόμενό του προκαλούν θυμηδία: ο μεν όρκος (σε τι να σας ορκιστώ δηλαδή),⁶⁴ γιατί είναι ανάρμοστος στον γραπτό λόγο, το δε περιεχόμενό του, επειδή οι Όσμοντς μπρόδερς (sic), ως αντικείμενο αναφοράς, δεν ενεργοποιούν επιτυχώς το συνηθισμένο σενάριο για τους όρκους. Ολόκληρο το κείμενο, με αποκορύφωμα ίσως την κομβική δεύτερη παράγραφο (1.13–19), παίζει με την ασυμβατότητα όχι μόνο μεταξύ X εκφράσεων της καθομιλουμένης αλλά και ύφους του προφορικού λόγου στο ευρύτερο πλαίσιο γραπτού κειμένου. Δηλαδή, ο λόγος που παράγει η Μπούλα αυτοακυρώνεται, λόγω εσωτερικών αντιφάσεων που αναδεικνύονται λόγω του πλαισίου στο οποίο τίθεται. Τα παραπάνω συνηγορούν στην άποψη των μελετητών της διγλωσσίας για τις πρακτικές δυσκολίες που παρουσιάζει ο υφολογικός καταμερισμός εργασίας δύο ταχυτήτων.

Συνοψίζοντας, θεωρώ ότι οι κυριότερες χιουμοριστικές στρατηγικές που αποτελούν σήμα κατατεθέν ή υπογραφή της Ακρίτα ως το 1990, είναι οι εξής:

1. Χρήση του διγλωσσικού υποστρώματος της ΚΝΕ, τόσο σε επίπεδο γλωσσικού τύπου όσο και ως προς την κοινωνική του αξιολόγηση, στο πλαίσιο συνεχούς διακύμανσης του ύφους σε όλα ανεξαιρέτως τα κείμενα. Προς αυτή την κατεύθυνση επιστρατεύονται κοινωνιολεκτικοί X και Y τύποι που τίθενται σε προφανώς ακατάλληλα πλαίσια.

2. Υπερκαθορισμός των σημασιών, που συχνά παίρνει τη μορφή *ad absurdum* απαρίθμησης συνωνύμων εκφράσεων που έχουν, ωστόσο, διακριτά ή και κατά μέτωπο συγκρουόμενα υφολογικά χαρακτηριστικά, γεγονός που επιτείνει το χιουμοριστικό αποτέλεσμα.
3. Ανακύκλωση τυποποιημένων εκφράσεων και απολιθωμάτων, συχνά μάλιστα στα πλαίσια του (2).
4. Χρήση μη-εστιακών (περιφερειακών) μελών των υπό συζήτηση κατηγοριών, ειδικά στην περίπτωση των κυρίων ονομάτων, και εσκεμμένα λανθασμένη κατηγοριοποίηση.
5. Κατασκευή χαρακτήρων και καταστάσεων που ορίζονται βάσει γλωσσοπολιτισμικών (linguacultural) στερεοτύπων τα οποία, όπως άλλωστε και οι στερεότυπες εκφράσεις, ανακυκλώνονται *ad absurdum* δίνοντας ένα αποτέλεσμα που μπορεί να χαρακτηριστεί γκροτέσκο και όχι απλώς χιουμοριστικό.
6. Αυτή η γκροτέσκα εικόνα αποδίδεται στους νεοέλληνες και την Ελλάδα της εποχής ως “Ψωροκώσταινα”, με ιδιαίτερες όμως αιχμές στους “ανερχόμενους μικροαστούς” και τους “νεόπλουτους”.⁶⁵
7. Συνεπώς, το χιούμορ της Ακρίτα ενδέχεται να μην απευθύνεται στο ευρύτερο κοινό, δεδομένου ότι συχνά εμπνέεται από ταξικά στερεότυπα, αλλά ενδεχομένως σε μία μερίδα του, δηλαδή στους, λίγο ως πολύ, γλωσσικά ασφαλείς μορφωμένους αστούς.⁶⁶

4. Το ευθυμογράφημα της Ακρίτα μετά το 1990: Αλλαγές και σταθερές

Οι αλλαγές που συντελέστηκαν στην ΚΝΕ αλλά και την ελληνική κοινωνία από τη δεκαετία του 1990 και μετά δεν ήταν δυνατό να αφήσουν ανεπηρέαστο το ευθυμογράφημα της Ακρίτα. Κάποια πράγματα παρέμειναν σταθερά, ωστόσο οι στρατηγικές μοιάζουν να επαναξιολογήθηκαν σε σχέση με την επικαιρότητα και να μεταβλήθηκαν σε κάποιο βαθμό· ιδιαίτερα μάλιστα εφόσον η τυποποίηση της ΚΝΕ και η καλλιέργειά της⁶⁷ έγιναν αντικείμενο εκτεταμένου προβληματισμού μόλις στις αρχές της τελευταίας δεκαετίας του 20ού αι. Όπως φαίνεται από το κείμενο [2], η μεγάλη αλλαγή είναι η σχετικά μικρή εκμετάλλευση της διγλωσσικής κληρονομιάς, πράγμα που συνάδει με το κύμα εκσυγχρονισμού που έφερε ραγδαίες αλλαγές στην Ελλάδα και

τη δυτικού τύπου “εκτεχνολόγηση” της ΚΝΕ, για να χρησιμοποιήσω τον όρο του Ong, που επέβαλαν μεταξύ άλλων οι νέες πολιτικο-οικονομικές συνθήκες. Η Ελλάδα του 2004 δεν κατακλύζεται από Μπούλες και Νούληδες που ανταλλάσσουν επιστολές χωρίς να γνωρίζονται, αλλά μάλλον από κατοίκους των αστικών κέντρων που συνωστίζονται στην Αράχωβα και το Σέλι για σκι [2], και στις Κυκλάδες για γουιντσέρφινγκ [11], τα νέα εθνικά σπορ. Όταν μια χώρα, η οποία, όπου δεν καλύπτεται από βουνά καλύπτεται από θάλασσα, ανακαλύπτει “όλως εκτάκτως”, κατά την Ακρίτα του 1980, τα χειμερινά και τα θαλάσσια σπορ, η ευθυμογράφος καλείται να το καταγράψει – και κάνει ακριβώς αυτό σχολιάζοντας παράλληλα την επικαιρότητα:

- [11] Περιεχόμενο: Διάλογος για τις πλημμύρες στη Μαγνησία και άλλες περιοχές.
- [...] Στη Νεάπολη οι μισοί κάτοικοι κάνουν γουίντ σέρφινγκ και οι άλλοι μισοί πνίγονται.
 - Ο μόνος που μπορεί να επιβιώσει εκεί είναι ο Νίκος Κακλαμανάκης. Κι αν έχει ούριο τον άνεμο!⁶⁸

Μόνο που η παλιά συνταγή της εκτεταμένης χρήσης της διγλωσσίας για υφολογικά *faux pas* θα ήταν εξωπραγματική σήμερα. Συνεπώς, στα πρόσφατα κείμενα το χιούμορ είναι όλο και περισσότερο αναφορικό ενώ στηρίζεται περισσότερο στις χιουμοριστικές ιδιότητες του υπερκαθορισμού (πρβ. τη συνεισφορά της δεύτερης ομιλήτριας). Στο [11], η αναφορά στα θαλάσσια σπορ και στον ολυμπιονίκη Κακλαμανάκη συνεισφέρει με δύο τρόπους στο ευθυμογράφημα: (α) καλύπτει την ανάγκη για σύνδεση με την επικαιρότητα (πλημμύρες) αλλά και την ευρύτερη ελληνική πραγματικότητα (διάκριση στα θαλάσσια αθλήματα), και (β) γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης για χιουμοριστικούς σκοπούς συνδεδεμένη με το σενάριο της πλημμύρας, με το οποίο μόνο κοινό σημείο του είναι η περίσσεια νερού.

Ας εστιάσουμε όμως στο [2]. Στόχος του χιούμορ εδώ είναι οι σύγχρονες διασκεδάσεις και η κριτική στάση προς την έκπτωση παλαιών αξιών, όπως η παιδεία, μέσω του αυτοσαρκασμού. Το πρώτο πρόσωπο (2.6), χωρίς περαιτέρω επεξηγήσεις που θα παρέπεμπαν στην υιοθέτηση της οπτικής κάποιου άλλου χαρακτήρα, σηματοδοτεί συμφραστικά ότι αντικείμενο του χιούμορ είναι η ίδια η Ακρίτα (2.8–9 και 2.11–12): οι γλωσσικές και άλλες πρακτικές της δικής της γενιάς και των παιδιών της, η κοινωνική τους θέση (2.2) και οι αξίες τους

(2.14–15), στο πλαίσιο της φαινομενικής αγωνίας της ελληνικής κοινωνίας για την παιδεία (2.17–20), την εκπαίδευση (2.21–24) και το μέλλον (2.24–27).

Οι δύο πρώτες συνεισφορές, δηλαδή το γειτνιαστικό ζεύγος (adjacency pair)⁶⁹ που ανοίγει τον διάλογο των δύο συνομιλητριών είναι τυπική περίπτωση δημιουργίας γνωστικής αντίθεσης εφόσον η συνεισφορά (2.1) έχει συνδηλώσεις πολυτέλειας και ενεργοποιεί (μεγαλο)αστικό σενάριο, ενώ η λαϊκή παροιμία (2.2) – κατάλληλα χρησιμοποιημένη χωρίς ανακύκλωση ή υπερκαθορισμό – παραπέμπει σε αυστηρά μη-αστικό σενάριο και μάλιστα στη ζωή, τον υλικό πολιτισμό και τις αξίες της “αγνής” ελληνικής υπαίθρου. Συνεπώς, πρόκειται για εσωτερική σύγκρουση σεναρίων με τη στρατηγική χρήση κοινωνιολεκτικών ποικιλιών. Πληροφορίες που αφορούν τα γειτνιαστικά ζεύγη σε διαλόγους περιλαμβάνονται, κατά τη ΓΘΓΧ, στο γνωστικό μηχανισμό αφηγηματική στρατηγική (narrative strategy). Αντίθετα, η ασυμβατότητα που χαρακτηρίζει το δεύτερο γειτνιαστικό ζεύγος (2.3–4) είναι συνομιλιακή (discoursal), εφόσον το δεύτερο μέρος του (2.4) είναι μη-αναμενόμενο με την έννοια ότι γενικά δεν προτιμάται (πρβ. dispreferred seconds).⁷⁰ Η επανάληψη των ίδιων ερωταποκρίσεων (2.5–6) έχει επιτακτική λειτουργία και μπορεί να θεωρηθεί ένα είδος συνομιλιακού υπερκαθορισμού.

Η επεξήγηση στο δεύτερο μέρος του τέταρτου γειτνιαστικού ζεύγους (2.8–9) ανεβάζει τους χιουμοριστικούς τόνους με διάφορους τρόπους. Το τσουλοπηδάγανε (2.8), όπως και η λαϊκή παροιμία, έρχεται σε αντίθεση με την αναμενόμενη κοινωνιολεκτο γυναικών που σχιαγραφούνται ως μέλη της ανώτερης οικονομικής τάξης και, όπως το λόγγους και ραχούλες (2.8–9), διαψεύδει τις κοινωνιολεκτικές προσδοκίες⁷¹ – παρότι αναφορικά είναι απολύτως συμβατό με το σκι. Το παιχνίδι εδώ αφορά την αποσύνδεση των αναφορικών όψεων του γενικού σεναρίου (χειμερινά σπορ) από τις κοινωνικές τους συνδηλώσεις (π.χ. εύποροι αστοί), οι οποίες υπό κανονικές συνθήκες καθοδηγούν το γλωσσικό ύφος. Στη συνέχεια του εκφωνήματος, όμως, το σενάριο αλλάζει ξαφνικά και περνάμε από την ηπειρωτική στη νησιωτική χώρα: τους κούναγα το μαντήλι στο μουράγιο (2.9). Παρατηρήστε, όμως, ότι το σενάριο αλλάζει δραστικά: όχι μόνο από το βουνό στη θάλασσα, αλλά και από την αναψυχή (των οικονομικά εύρωστων τάξεων) στη μετανάστευση (των οικονομικά ασθενών τάξεων).

Στο πρώτο μέρος του πέμπτου γειτνιαστικού ζεύγους (2.10), το γαλουχήθηκες, στοιχείο λόγιας προέλευσης (αλλά όχι Κ), όχι μόνο ενερ-

γοποιεί διαφορετικό σενάριο (ανατροφή παιδιών) αλλά, δεδομένης της γνώσης μας για τον κόσμο (Ελλάδα), συγκρούεται με το εμπρόθετο αντικείμενό του, στο σκι. Η ατάκα (2.10) σχολιάζει μια όψη της νεοελληνικής πραγματικότητας, όπως συμβαίνει τυπικά στο αναφορικό χιούμορ το οποίο κερδίζει σταθερά έδαφος στα κείμενα της Ακρίτα μετά το 1990. Στο δεύτερο μέρος του ζεύγους (2.11–12) το σενάριο είναι συνολικά αστικό, γεγονός που δικαιολογεί τα άμεσα δάνεια από την αγγλική και τη δόκιμη χρήση τους.⁷² Το χιουμοριστικό στοιχείο πρέπει να εντοπιστεί στις συνδηλώσεις συγκεκριμένων εκφράσεων που ενεργοποιούν συγκρουόμενα υποσενάρια, όπως αυτό των αστών και των πολιτικών κινημάτων. Το μέχρι να βρω μία στο νουμερό μου (2.12) όμως, μας επαναφέρει στο σόπινγκ με την κυριολεκτική έννοια και το σενάριο της κατανάλωσης αγαθών.

Το ίδιο ακριβώς μοτίβο συνεχίζεται και στο δεύτερο μέρος του επόμενου γειτνιαστικού ζεύγους (2.14–15), όπου η προκήρυξη συγκρούεται με τα κρασιά του Ρήνου ως εστιακά μέλη κατηγοριών που ανήκουν σε αντιτιθέμενα σενάρια. Όμως, σε αυτή την περίπτωση έχουμε και γλωσσικό χειρισμό: η έκφραση πότε άφησα το x και έπιασα το y συνιστά φόρμουλα. Και πάλι το χιούμορ είναι κυρίως αναφορικό και σχολιαστικό των καταβολών της ομιλήτριας και της γενιάς της, η οποία γίνεται αντικείμενο κριτικής από την ίδια όπως και από την ελληνική κοινωνία, λόγω της όψιμα απολιτικής στάσης και του καταναλωτισμού της, που αντιφάσκει με το έντονα πολιτικοποιημένο παρελθόν της. Αν στο [1] ο στόχος του χιούμορ είναι η ημιμάθεια της Μπούλας, το [2] είναι αυτοσαρκαστικό και ο στόχος είναι η ίδια η Ακρίτα και η τάξη στην οποία ανήκει.

Το έβδομο γειτνιαστικό ζεύγος (2.16–18) παίζει με τη σύγκρουση των σεναρίων της αναψυχής (σκι) και της εκπαίδευσης ή της ωφέλιμης κοινωνικής εμπειρίας γενικότερα (εφόδιο) και πάλι αναφορικά. Χιουμοριστικά το γλωσσικό στοιχείο περιορίζεται στην εσωτερικά κωμική έκφραση αλλού ο παπάς αλλού τα ράσα του, η οποία, ωστόσο, λειτουργεί εξίσου καλά αναφορικά, εφόσον ενεργοποιεί μια κωμική εικόνα έλλειψης συγκρότησης. Η χιουμοριστική κλιμάκωση του εκφωνήματος επιτελείται με το τυπικό λογοπαίγνιο⁷³ αλλά στο σκι, σκίζει (2.18), μάλλον σπάνια στρατηγική στα παλαιότερα κείμενα αλλά πολύ συνηθισμένη στα πιο πρόσφατα, όπως το λογοπαίγνιο που βασιίζεται στα κλίνει “το Νιντέντο, του Νιντέντου” (2.24) και έχει κλίση (2.25) αλλά και τις υπογραμμισμένες εκφράσεις στα [12]–[14]:

- [12] – Γιατί τόσος μηδενισμός;
– Τον ήθελες περισσότερο;⁷⁴

- [13] Περικείμενο: Διάλογος για τις πλημμύρες στη Μαγνησία και άλλες περιοχές.
– Τη Μαγνησία πού την πάς;
– Εγώ δεν την πάω πουθενά. Άλλοι την πήγαν. Την πήραν από τη στεριά και τη μεταφέρανε στις Κυκλάδες.⁷⁵

- [14] Περικείμενο: όπως παραπάνω.
– Κι έχουμε και τον Πρωθυπουργό! Τον Κάπτεν Νέμο. Να διοικεί το “Υποβρύχιον η Ελλάς” από του βυθού τα βάθη.

Ο λόγος που το λογοπαίγνιο δεν χρησιμοποιείται εκτενώς στα παλαιότερα κείμενα της Ακρίτα οφείλεται πιθανώς τόσο στην αντιστάθμιση που παρέχει η εκμετάλλευση των υφολογικών ποικιλιών και των κοινωνιολεκτικών τους συνδηλώσεων όσο και στο γεγονός που έχω ήδη αναφέρει, δηλαδή ότι η KNE δεν προσφέρεται για το λογοπαίγνιο όσο, π.χ., η Αγγλική, λόγω της τυπολογίας της. Θεωρώ μάλιστα ότι η διγλωσσική κληρονομιά και η χαρακτηριστική σταθερότητά της καθιστά ακόμη πιο εύλογη αυτή την αντισταθμιστική επιλογή στην KNE.

Το τελευταίο γειτνιαστικό ζεύγος είναι ιδιόμορφο, εφόσον το δεύτερο σκέλος του (2.20–28) αρχίζει με μίαν άμεση απάντηση (βαρέως υστερούν)⁷⁶ στο πρώτο (2.19) αλλά εξελίσσεται σε εκτενές χιουμοριστικό σχόλιο για τα ζητήματα που ήδη θίξαμε. Όλο αυτό το κομμάτι λειτουργεί ως εκτενές παράδειγμα *ad absurdum* υπερκαθορισμού και έχει πλούσια εσωτερική δομή που στηρίζεται στην αντίθεση των σεναρίων της αναψυχής και της εκπαίδευσης που εισήχθησαν παραπάνω (2.16–17). Έτσι τα τζακούζια (2.21) είναι εγγενώς αστείο ως αδόκιμος τύπος και κακά αφομοιωμένο δάνειο που στοχεύει στον “ελλειμματικό” ομιλητή. Το στρέιτ ουσιαστικό (2.21) λειτουργεί με δύο τρόπους: παραπέμπει στο αστικό σενάριο και τη δόκιμη χρήση αναφομοιώτων δανείων ενώ η χρήση του εδώ είναι ιδιαίτερα αναπάντεχη στην KNE⁷⁷ και, επιπλέον, λειτουργεί ως κοινωνικό σχόλιο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο υπερκαθορισμός του το “τραπέζι” (21.2), όπου επεξηγείται με πλειάδα στοιχείων: το απλό, το στρέιτ το ουσιαστικό το ουδέτερο. Αυτό το σχήμα παράταξης ιδιοτήτων είναι συχνό στον παιγνιώδη λόγο (πρβ. ο άντρας ο σωστός ο πρόστυχος ή και τα πρόστυχα τα μαύρα εσώρουχά σου) και έχει μεγάλη συχνότητα

στα πρόσφατα κείμενα, όπως φαίνεται στο [15], όπου οι ιδιότητες είναι εξαιρετικά συναφείς (δηλαδή, ανήκουν σε παρόμοια, αν όχι τα ίδια, σενάρια):

- [15] Περικείμενο: Γράμμα στον Αμερικανό πρόεδρο.
Αγαπητέ Κύριε Μπους,
Με όλο τον σεβασμό, είστε εκ πεποιθήσεως ιδιοφυΐα ή εκ γενετής; Αυτό το αστραφτερό πνεύμα, σας έκατσε κληρονομικό ή το πουλάνε κάπου; Έχετε εμβαθύνει στο DNA σας; Διότι και ο πατέρας σας, ενθουμούμαι, έπιανε πουλιά στον αέρα. Πέταγαν τα πουλιά, πήδαγε αυτός και τα έπιανε. Γι’ αυτό το ψάχνω. Το αναλύω. Εντρυφώ. Από πάππου προς πάππον το σέρνει το I.Q. η οικογένεια Μπους; Σόι πάει το βασίλειο; Κατά μάνα, κατά κύρη, κάνανε και γιο Ζαφείρη;⁷⁸

Το χιουμοριστικό αποτέλεσμα εδώ είναι συνολικά αποτέλεσμα υπερκαθορισμού – και μάλιστα με την ιδιαίτερη μορφή της απαρίθμησης – ενώ, ταυτόχρονα, οι επιμέρους ατάκες συνιστούν επίσης παραδείγματα υπερκαθορισμού σε ένα παιχνίδι δομών-κινέζικων κουτιών. Συγκεκριμένα, επιλέγεται ένα σχήμα τριπλής παράταξης⁷⁹ συνωνύμων εκφράσεων σε τρία διαφορετικά σημεία: (α) οι τρεις πρώτες ερωτήσεις περί διανοίας του πλανητάρχη, (β) οι τρεις δηλώσεις ψάχνω-αναλύω-εντρυφώ και, τέλος, (γ) οι τρεις τελευταίες ερωτήσεις για την ευφυΐα του γενεαλογικού δέντρου των Μπους. Το μόνο κομμάτι του κειμένου που δεν ακολουθεί αυτήν την τακτική (Διότι και ο πατέρας σας...και τα έπιανε) συνιστά επίσης υπερκαθορισμό – μόνο που ενέχει παράταξη δύο, αντί τριών, εκφράσεων όπου η δεύτερη αποδομεί τον ιδιωματοισμό πιάνει πουλιά στον αέρα παρερμηνεύοντάς τον κυριολεκτικά και δημιουργώντας μια ασύμβατη οπτική εικόνα. Τέλος, από τις τρεις τελευταίες ερωτήσεις η πρώτη είναι τυποποιημένη έκφραση και οι επόμενες παροιμίες που επιλέγονται ακριβώς επειδή συγκρούονται με προηγούμενες παγιωμένες εκφράσεις όπως, με όλο το σεβασμό, και με το αναμενόμενο για την κατάσταση ύφος. Ο υπερκαθορισμός με σχήμα τριπλής παράταξης είναι συνώνυμος της υπερβολής που είναι ο βασικός χιουμοριστικός μηχανισμός στα [16]–[17] από το ίδιο κείμενο:⁸⁰

- [16] Περικείμενο: όπως παραπάνω· αναφορά στις απώλειες Τεξανών στρατιωτών.

Αυτό πάλι πώς θα το χειριστείτε; Πώς θα το κουλαντρίσετε; Πώς θα το φέρετε τούμπα; Ατύχημα; Η κακιά στιγμή; Παρά-πλευρη απώλεια;

[17] Περιεχόμενο: όπως παραπάνω.

Ένας πλανήτης ολόκληρος στο πόδι, αλλά εσείς υπεράνω [...] Τη ρουμπίτσα σας, παρεούλα με τον Μπλερ και την άλλη τη Σπανιόλα, τον Αθνάρ, με τις καστανιέτες. Οι τρεις καμπαλέρος. Το τρίο Στουτζες. Οι αδελφές Τατά από το Λαγκαδά. Μεσ στην καλή χαρά.

[18] Περιεχόμενο: Οι πλημμύρες στη Μαγνησία.

Έβγαιναν οι ρεπόρτερ – να τους κλαίνε οι ρέγκες. Με το μικρόφωνο στο χέρι πάν οι φαντάροι μας μπροστά. Η κάμερα να κά-νει υποβρύχιες λήψεις και οι συνάδελφοι να καταρρίπτουν τα ρεκόρ. Ένας κολυμπούσε ύπτιο, άλλως πρόσθιο, άλλος κρούουλ! Ο Γιώργος Σαραντάκος πήρε χρυσό στην πεταλούδα!⁸¹

Τέλος, στο [18] η υπερβολή παίρνει τη μορφή ενός συλλογισμού που αναλύεται σε παράλογο βαθμό λεπτομέρειας και περιλαμβάνει ονομαστική αναφορά σε γνωστό ρεπόρτερ, γεγονός που προσδίδει πειστικότητα στο κατά τα άλλα φανταστικό επεισόδιο.

Για να ολοκληρώσουμε την ανάλυση του [2], η απαγγελία του κλιτικού παραδείγματος του αναφομοίωτου ουσιαστικού τζακούζι δημιουργεί, *per se*, θυμηδία εφόσον το όνομα ανήκει σε μια κατηγορία που δεν υπακούει στους τυπικούς κανόνες κλίσης των ουσιαστικών της ΚΝΕ. Η δε μεγάλφωνη επανάληψη της ρίζας (που, σημειωτέον, εδώ συμπίπτει με ολόκληρη τη λέξη) την οποία απαιτεί το ρετρό σενάριο εκπαίδευσης, που έχει ήδη ενεργοποιηθεί παραπάνω, συνιστά υπερβολή μέσω απαρίθμησης. Ο υπερκαθορισμός συνεχίζεται όμως και με το ειρωνικό σχόλιο περί μεταπτυχιακών στην κλίση του Νιντέντο (2.24), το οποίο είναι μάρκα δημοφιλούς ηλεκτρονικού παιχνιδιού και εξ ορισμού άκλιτο. Ταυτόχρονα, αυτά συμβαίνουν στο πλαίσιο της αντίθεσης των σεναρίων του λόγου της σχολικής τάξης με τον λόγο των σπορ ως αναψυχής. Η σχολιαστική λειτουργία αυτού του κειμένου οργανώνεται εξαρχής βάσει ενός (ομολογουμένως πολύ ελαστικού) αντιθετικού σχήματος, όπου στον έναν πόλο του βρίσκονται έννοιες όπως παρελθόν-εφόδιο-εκπαίδευση και στον άλλον παρόν-ψυχαγωγία-σπορ. Σε αυτό το σχήμα οφείλεται η θεματική και, κατ' επέ-

κταση, η χιουμοριστική συνεκτικότητα του κειμένου. Η χιουμοριστική συνεκτικότητα προκύπτει, αν ακολουθήσει κανείς τη μεθοδολογία της ΓΘΓΧ, μέσα από τις δέσμες (strands), δηλαδή σειρές από ατάκες που συνδέονται μεταξύ τους τυπικά ή θεματικά και απαιτούν τουλάχιστον τρεις ατάκες που μοιράζονται μία ή περισσότερες γνωστικές παραμέτρους (πρβ. γνωστικούς μηχανισμούς).⁸²

Συνοψίζοντας, οι μηχανισμοί που χρησιμοποιεί η Ακρίτα στα νεότερα κείμενά της είναι οι εξής:

1. Περιορίζεται το υφολογικό παιχνίδι στη βάση της διγλωσσικής κληρονομιάς που ενέπνευσε τα παλαιότερα κείμενα, εφόσον η εξάρτηση του ευθυμογραφήματος από την επικαιρότητα δεν επιτρέπει μεγάλα περιθώρια αναχρονισμού.
2. Κατά συνέπεια, κινείται μεταξύ γλωσσικού και αναφορικού χιούμορ, με το δεύτερο να κερδίζει σταθερά έδαφος και τον υπερκαθορισμό να επιτείνεται, κυρίως με τη μορφή της *ad absurdum* απαρίθμησης, που ανάγεται σε σύγχρονη υπογραφή της ευθυμογράφου.
3. Γίνεται συχνότερη χρήση του λογοπαιγνίου, όπως συμβαίνει πλέον και σε άλλα είδη χιουμοριστικού λόγου στην ΚΝΕ χωρίς ωστόσο να αντικαθιστά την κυρίαρχη τάση της εκμετάλλευσης της υφολογικής ποικιλότητας και των κοινωνιολεκτικών της συνδηλώσεων.

Στην πλειοψηφία των νεότερων κειμένων της Ακρίτα, χαρακτηριστικό των οποίων είναι το [2], αλλάζει επίσης η θεματική έτσι ώστε:

4. Οι κοινωνιολεκτικές συνδηλώσεις σήμερα παραπέμπουν πολιτικά στις νέες αξίες της Ελλάδας της νομιματικής ένωσης και του “εκσυγχρονισμού”, στις οποίες ασκείται ανηλεής κριτική, ενώ
5. Η αλλαγή της κοινωνικής κατάστασης της ευθυμογράφου στον χρόνο απεικονίζεται στα κείμενα: από το νεανικό, συχνά υπεροπτικό, ευφυολόγημα κατά των “αμόρφωτων”, περνά σε αυτοκριτικά κείμενα, όπου εγγράφεται η αγωνία για το μέλλον μέσω της εκπαίδευσης – όχι μόνο ως ευρύτερο πολιτικό διακύβευμα αλλά και ως προσωπικό στοίχημα, λόγω της ιδιότητάς της ως μητέρας.⁸³

5. Γενικά συμπεράσματα

Επιχείρησα να καταγράψω την πορεία του ευθυμογραφήματος στην Ελλάδα μέσω του παραδείγματος της Έλενας Ακρίτας, της οποίας τα κείμενα με απασχολούν για περισσότερο από δυόμισι δεκαετίες. Σε

πρώτη φάση, θεώρησα ότι άξιζε να καταγραφεί η εύλογη αλλαγή που αφορά την ύφεση του διγλωσσικού χιούμορ και να αναζητηθούν οι αντισταθμιστικές τεχνικές που επιτρέπουν στην ευθυμογράφο να συνεχίζει να παράγει σπαρταριστά, κατ' εμέ, κείμενα. Έχοντας πλήρη επίγνωση της εξυγιαντικής οπτικής της γλωσσολογίας στον χιουμοριστικό λόγο και του συνακόλουθου ευνουχισμού του, αυτή η υποκειμενική αξιολόγηση δεν έχει καμία σημασία εδώ παρά μόνον ως έναυσμα. Αν, λοιπόν, ως αναγνώστης εκτιμώ ότι τα κείμενα της Ακρίτα συνεχίζουν να είναι αστεία, ως γλωσσολόγος φάχνω αταβιστικά για τους δομικούς λόγους που της το επιτρέπουν – δεδομένων προφανών αλλαγών που, σε πρώτο στάδιο, ο γλωσσολόγος καλείται απλώς να εντοπίσει. Ωστόσο, ο γλωσσολόγος οφείλει επίσης να παρατηρήσει ότι:

1. Οι αντισταθμιστικές στρατηγικές που ακολουθεί η ευθυμογράφος σε βάθος χρόνου είναι απόρροια των αλλαγών στην ΚΝΕ, τόσο σε επίπεδο γλωσσικής δομής όσο και γλωσσικών στάσεων.
2. Αν αυτές οι αλλαγές εκπορεύτηκαν από την ελληνική κοινωνία και την αντίληψή της για την επικαιρότητα, το ευθυμογράφημα τις επιστρέφει στην εν λόγω κοινωνία με τη μορφή του παραμορφωτικού καθρέφτη της χιουμοριστικά στιλιζαρισμένης κριτικής των πρακτικών της· της καρικατούρας και του γκροτέσκου.
3. Συνεπώς, οι όποιες αντισταθμιστικές στρατηγικές στο – εξ ορισμού επίκαιρο – ευθυμογράφημα είναι η απάντηση στην απτή γλωσσική και κοινωνική αλλαγή σε ένα αδιάκοπο δούναι και λαβείν, που είναι μία μόνο έκφραση του αναγνωρισμένου δούναι και λαβείν μεταξύ γλώσσας και κοινωνίας.

Πηγές

- Ακρίτα Έλενα, *Η διαθήκη της Έλενας*, Κάκτος, 1980.
Ακρίτα Έλενα, *Από την Έλενα με χαμόγελο*, Κάκτος, 1981.
Ακρίτα Έλενα, *Ραντεβού με την Έλενα!..*, 2η έκδοση, Κάκτος, 1982.
Ακρίτα Έλενα, *Η Έλενα στη χώρα των θαυμάτων*, Κάκτος, 1986.
Ακρίτα Έλενα, *Τα φλου*, Κάκτος, 1990.
Ακρίτα Έλενα, *Γεννήθηκα ξανθιά*, 9^η έκδοση, Καστανιώτης, 2002.
Ακρίτα Έλενα, *Και οι ξανθιές έχουν ψυχή*, 5^η έκδοση, Καστανιώτης, 2004.
Ακρίτα Έλενα, “Στον Πρόεδρό “μας” με αγάπη”, *Τα Νέα* 17600, σ. Ν96, 29 Μαρτίου 2003.
Ακρίτα Έλενα, “Πέφτουν της βροχής οι στάλες”, *Τα Νέα* 18400, σ. Ν55, 26 Νοεμβρίου 2005.

- Ακρίτα Έλενα, “Εκλογές και επιλογές”, *Τα Νέα* 18665, σ. Ν78, 14 Οκτωβρίου 2006α.
Ακρίτα Έλενα, “Όταν παίρνουν φόρα, φόρα κατηφόρα”, *Τα Νέα* 18671, σ. Ν54, 21 Οκτωβρίου 2006β.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αλμπάνη Βασιλική (επιμ.), *Ένας αιώνας χρονογράφημα: 1899–1999*, Καστανιώτης, 2000.
Alexiou Margaret, “Diglossia in Greece”, στο A. Georgakopoulou και M. Spanaki, *A Reader in Greek Sociolinguistics: Studies in Modern Greek Language, Culture and Communication*, Peter Lang, 2001 [1982], σ. 89–118.
Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Άννα, “Ίδεολογήματα και δανεισμός”, στο Γ. Χάρης, *Δέκα μύθοι για την ελληνική γλώσσα*, Πατάκης, 2001, σ. 63–71.
Αντωνοπούλου Ελένη και Μαρία Σηφιανού, “Γλωσσική καλλιέργεια στην Ελλάδα;”, στο W. R. Schultz, *Perspectives in Language and Literature: Essays in Honour of Marios Byron Raizis*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2003, σ. 1–29.
Antonopoulou Eleni, *Humour in Interlingual Transference. Parousia Monograph Series No. 57*, School of Philosophy, University of Athens, 2004α.
Antonopoulou Eleni, “Humor theory and translation research: Proper names in humorous discourse.” *Humour* 17 (3), 2004β, σ. 219–255.
Antonopoulou Eleni και Nikiforidou Kiki, “Deconstructing verbal humor with Construction grammar”, στο G. Brône και J. Vandaele, *Cognitive Poetics*, Mouton de Gruyter, υπό έκδοση.
Antonopoulou Eleni και Sifianou Maria, “Conversational dynamics of humour: The telephone game in Greek”, *Journal of Pragmatics* 35, 2003, σ. 741–769.
Atardo Salvatore, *Linguistic Theories of Humor*, Mouton de Gruyter, 1994.
Attardo Salvatore, *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis*, Mouton de Gruyter, 2001.
Babiniotis Georgios, “A linguistic approach to the ‘language question’ in Greece”, *Byzantine and Modern Greek Studies* 5, 1979, σ. 1–16.
Bergson Henri, “Laughter”, στο W. Sypher, *Comedy*, Doubleday, 1956, σ. 59–190 (Μετάφραση του “Le rire”, *Revue de Paris*, 1 Φεβρουαρίου–1 Μαρτίου, 1899).

- Britto Francis, *Diglossia: A Study of the Theory with Application to Tamil*, Georgetown University Press, 1986.
- Bourdieu Pierre, *Η αίσθηση της πρακτικής*, μτφρ. και επιστημονική θεώρηση Θ. Παραδέλλης, Αλεξάνδρεια, 2006.
- Brône Geert, Feyaerts Kurt and Veale Tony, “Introduction: Cognitive linguistic approaches to humor”, *Humor* 19 (3), 2006, σ. 203–228.
- Canakis Costas, “Diglossia as an agent of humor in the writings of Elena Akrita”, *Journal of Modern Greek Studies* 12 (2), 1994, σ. 221–237.
- Canakis Costas, “The Story of a conjunction”, Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, The University of Chicago, 1995.
- Canakis Costas, “Πλήρωμα καμπίνας, θέσεις γι’ απογείωση: On the language of airline announcements”, στο Γ. Κατσιμαλή, *Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου για την Ελληνική Γλωσσολογία*, Τομέας Γλωσσολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης, 2003α, ηλεκτρονική έκδοση.
- Canakis Costas, “Welcome to Mytilene’s airport: Investigating new English in the Greek public transport context”, στο V. Mavridou, *New Englishes: The New Faces of the English Language, Literature and Culture as English Becomes a Global Language*, Aristotle University of Thessaloniki, 2003β, σ. 25–54.
- Colston H. L. και S. B. Keller, “You’ll never believe this: Irony and hyperbole in expressing surprise”, *Journal of Psycholinguistic Research* 27, 1998, σ. 499–513.
- Croft William και Cruse D. Alan, *Cognitive Linguistics*, Cambridge University Press, 2004.
- Crystal David, *Λεξικό γλωσσολογίας και φωνητικής*, μτφρ. Γ. Ξυδόπουλος, Πατάκης, 2000.
- Ferguson Charles, “Diglossia”, στο A. S. Dil, *Language Structure and Language Use: Essays by Charles A. Ferguson*, Stanford University Press, 1971 [1959], σ. 1–26 (πρώτη έκδοση στο *Word* 15, 1959, σ. 325–340).
- Fishman Joshua, “Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism”, *Journal of Social Issues* XXIII (2), 1967, σ. 29–37.
- Halliday M.A.K., MacIntosh A. και Stevens P., *The Linguistic Sciences and Language Teaching*, Longman, 1964.
- Halliday M.A.K., *Language as a Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*, Edward Arnold, 1978.
- Hatim Basil και Mason Ian, *Discourse and the Translator*, Longman, 1990.
- Joos Martin, *The Five Clocks: A Linguistic Excursion into the Five Styles of English Usage*, Harbinger Books, Harcourt, Brace & World, Inc., 1967.
- Κανάκης Κώστας, *Εισαγωγή στην πραγματολογία: Γνωστικές και κοινωνικές όψεις της γλωσσικής χρήσης*, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, (υπό έκδοση).
- Kazazis Kostas, “Sunday Greek”, στο *Papers from the Fourth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, Chicago Linguistic Society, 1968, σ. 130–140 (ανατυπωμένο στο *Best of CLS*, Chicago Linguistic Society, 1988).
- Kazazis Kostas, “The status of turkisms in the present-day Balkan languages”, στο H. Birnbaum και S. Vryonis, Jr., *Aspect of the Balkans: Continuity and Change*, Mouton, 1972, σ. 87–116.
- Kazazis Kostas, “A superficially unusual feature of Greek diglossia”, *Papers from the Twelfth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, Chicago Linguistic Society, 1976, σ. 269–375.
- Kazazis Kostas, “Learnedisms in Costas Taktis’s *Third Wedding*”, *Byzantine and Modern Greek Studies* 5, 1979, σ. 17–28.
- Kazazis Kostas, “Partial linguistic autobiography of a schizoglossic linguist”, *Glossologia* 1, 1982, σ. 109–117.
- Kazazis Kostas, “Sunday Greek revisited”, *Journal of Modern Greek Studies* 10, 1992, σ. 57–69.
- Κακριδή-Φερράρι Μαρία, “Πλούσιες και φτωχές γλώσσες”, στο Γ. Χάρης, *Δέκα μύθοι για την ελληνική γλώσσα*, Πατάκης, 2001, σ. 103–110.
- Κανάκης Κώστας, *Εισαγωγή στην πραγματολογία: Γνωστικές και κοινωνικές όψεις της γλωσσικής χρήσης*, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, υπό έκδοση.
- Kreuz R. J., Kessler M. A. και L. Coppentrath, “The use of exaggeration in discourse”, στο S. R. Fussell και R. J. Kreuz, *Social and Cognitive Approaches to Interpersonal Communication*, Lawrence Erlbaum Associates, 1998, σ. 91–111.
- Mackridge Peter, *The Modern Greek Language*, Clarendon Press, 1985.
- Makri-Tsilipakou Marianthi, “Interruption revisited: Affiliative vs. disaffiliative intervention”, *Journal of Pragmatics* 21, 1994, σ. 401–426 (ανατυπωμένο στο Georgakopoulou και Spanaki, 2001, σ. 253–284).
- Μακρή-Τσιλιπάκου Μαριάνθη, “Κρασί ημιαφρώδη και φωμάκια πλήρης για να έχουμε υγιείς μαλλιά επειδή είναι δυσμενή χρονιά”, στο *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, Πρακτικά της 17ης ετήσιας συ-

- νάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 22-24 Απριλίου 1996. Θεσσαλονίκη: Τομέας Γλωσσολογίας ΑΠΘ, 1997, σ. 532-546.
- Μαρωνίτης Δημήτρης Ν., “Αρχαία ελληνική γλώσσα: Μύθοι και μυθοποίηση”, στο Γ. Χάρης, *Δέκα μύθοι για την ελληνική γλώσσα*, Πατάκης, 2001, σ. 15-21.
- Μπαμπινιώτης Γεώργιος, *Νεοελληνική κοινή: Πέρα της καθαρεύουσας και της δημοτικής*, Γρηγόρης, 1979.
- Μπαμπινιώτης Γεώργιος, ““Κατάσταση” εναντίον “καταστάσεως” : Δομική ανάλυση των τύπων γενικής ενικού των θηλυκών ουσιαστικών σε -i*”, *Γλωσσολογία* 1, 1982, σ. 119-127.
- Ong Walter, *Προφορικότητα και εγγραμματοσύνη: Η εκτεχνολόγηση του λόγου*, Μτφρ. Θ. Παραδέλλης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1997 [1982].
- Raskin Victor, *Semantic Mechanisms of Humor*, Reidel, 1985.
- Roberts R. M. και R. J. Kreuz, “Why do people use figurative language”, *Psychological Science* 5, 1994, σ. 159-163.
- Σελλά-Μάτζη Ελένη, *Διγλωσσία και κοινωνία: Η ελληνική πραγματικότητα*, Προσκήνιο, 2001.
- Σετάτος Μιχάλης, “Φαινομενολογία της καθαρεύουσας”, *ΕΕΦΣΠΘ*, τ. ΙΒ', 1973 (ανατυπωμένο στο *Η Δημοτική Γλώσσα*, Γρηγόρης, 1979).
- Σετάτος Μιχάλης, “Η παιγνιώδης χρήση της γλώσσας”, *Εφαρμοσμένη Γλωσσολογία* 13, 1997, σ. 85-98.
- Sifianou Mary, *Discourse Analysis: An Introduction*, 2^η έκδοση, Hillside Press, 2006.
- Simpson P., *On the Discourse of satire*, John Benjamins, 2003, σ. 20-29.
- Τακούδα Χριστίνα, “Πραγματολογικές προσεγγίσεις του χιούμορ και οι δυνατότητες αξιοποίησής του στη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας”, *Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία*, Τομέας Γλωσσολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2002.
- Τσάκωνα Βίλλυ, “Το χιούμορ στον γραπτό αφηγηματικό λόγο: γλωσσολογική προσέγγιση”, *Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή*, Τομέας Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2004.
- Τσάκωνα Βίλλυ, “Η χιουμοριστική αναπαράσταση της πολιτικής πραγματικότητας: το παράδειγμα της σύγχρονης πολιτικής γελοιογραφίας”, στον παρόντα τόμο.

- Φραγκουδάκη Άννα, *Γλώσσα και ιδεολογία*, Οδυσσέας, 1987.
- Φραγκουδάκη Άννα, *Η γλώσσα και το έθνος 1880-1980: Εκατό χρόνια αγώνες για την αυθεντική ελληνική γλώσσα*, Αλεξάνδρεια, 2001.
- Χάρης Γιάννης (επιμ.), *Δέκα μύθοι για την ελληνική γλώσσα*, Πόλις, 2001.
- Χριστίδης Αναστάσιος-Φοίβος, “Η αρχαία και η νεότερη ελληνική γλώσσα: Η αυτονομία της δημοτικής”, στο Γ. Χάρης, *Δέκα μύθοι για την ελληνική γλώσσα*, Πατάκης, 2001, σ. 35-44.
- Χριστίδης Αναστάσιος-Φοίβος, “Η γλώσσα και το γέλιο”, στο *Όψεις της γλώσσας*, Νήσος, 2002, σ. 187-174.

Λέξεις κλειδιά: Γλωσσικό χιούμορ, υφολογικό χιούμορ, διγλωσσικό χιούμορ, αναφορικό χιούμορ, επίπεδα ύφους, γλωσσικό ζήτημα, (κοινωνική) διγλωσσία, κοινωνιόλεκτοι, γλωσσικές στάσεις, γλωσσική πρακτική, γλωσσικό και πολιτισμικό κεφάλαιο, η έννοια της διάκρισης, γλωσσική πολιτική, γλωσσική αλλαγή.

* Αυτό το κείμενο έχει ως αφορμή το C. Canakis, “Diglossia as an agent of humor in the writings of Elena Akrita”, *Journal of Modern Greek Studies* 12 (2), 1994, σ. 221–37, το οποίο γράφτηκε κατά την περίοδο 1992–1993, όταν η γλωσσολογική βιβλιογραφία για το χιούμορ ήταν ακόμη ελάχιστη, με βασικό έργο το βιβλίο του V. Raskin, *Semantic Mechanisms of Humor*, Reidel, 1985. Τα έργα του S. Attardo, *Linguistic Theories of Humor*, Mouton de Gruyter, 1994 και *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis*, Mouton de Gruyter, 2001, που άλλαξαν άρδην τον χώρο δεν είχαν ακόμη εμφανιστεί. Ο λόγος που τόλμησα τότε να ασχοληθώ με το θέμα ήταν η παρότρυνση του Brian Joseph και του Κώστα Καζάζη (1934–2002), ενθουσιώδη και απαιτητικού δασκάλου, στον οποίο οφείλω και το παρόν κείμενο, αναδρομικά. Ευχαριστώ, επίσης, τις Ελένη Αντωνοπούλου και Βίλλυ Τσάκωνα που διάβασαν και σχολίασαν το παρόν κείμενο, το οποίο αφιερώνεται στη φοιτητική μου παρέα – τον Δημήτρη, τη Λίνα, τη Μίνα, την Ελένη, τη Σοφία και την αδελφή μου Αναστασία – μανιώδεις καταναλωτές γλωσσικού χιούμορ και δημιουργούς του χειροποίητου μηνιαίου περιοδικού *H Ευχή της μάνας* – με την ελπίδα ότι η αντιστηπτική γλωσσολογική οπτική δεν θα καταφέρει να εξυγιάνει εντελώς τα κείμενα.

¹ Βλ. Μπαμπινιώτης (1982)· Kazazis (1968· 1982· 1992).

² Βλ. σχετικά Φραγκουδάκη (2001). Με τον όρο “καθαρεύουσα” συχνά εννοούνται τα στοιχεία λόγιας προέλευσης συνολικά (συμφηρισμό που θα επιχειρήσω, κατά το δυνατόν, να αποφυγώ). Χρησιμοποιώ τον όρο *διγλωσσία* (ως σύντμηση του *κοινωνική διγλωσσία*) για την απόδοση του αγγλικού *diglossia*. Άλλες προτάσεις είναι *διμορφία* (Μπαμπινιώτης 1979) και *κοινωνική διγλωσσία* (Φραγκουδάκη 1987). Για περισσότερη συζήτηση, βλ. Σελλά-Μάζη (2001, 84–5), η οποία προτείνει τον όρο *κοινωνική διμορφία*.

³ Βλ. Ακρίτα (1980· 1981· 1982· 1986· 1990· 2002· 2004).

⁴ Canakis (1994, 221). Ασφαλώς, αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η εποχή στην οποία γράφει η Ακρίτα είναι άλλη από εκείνη στην οποία γράφουν, π.χ., ο Τσιφόρος και ο Ψαθάς. Αν το διακύβευμα για εκείνους είναι μια δόκιμη και πειστική κοινή νεοελληνική (KNE), για την εποχή της Ακρίτα αυτό είναι ήδη κεκτημένο. Οπότε, το πεδίο είναι ανοιχτό για κείμενα που επιδίδονται αποκάλυπτα στον σχολιασμό της γλωσσικής ποικιλότητας (μεσούσης της συζήτησης για την καθιέρωση της δημοτικής και στη συνέχεια του μονοτονικού) και μάλιστα χωρίς το κόστος που ενδεχομένως θα είχε κάτι τέτοιο για τους προαναφερθέντες ομοτέχνους της.

⁵ Βλ. Attardo (2001) και Τσάκωνα (στον παρόντα τόμο).

⁶ Βλ. την εισαγωγή της Αλμπάνη (2000, και κυρίως 19–21).

⁷ Σύμφωνα με τις προβλέψεις του Ferguson (1971 [1959]), η ελληνική είναι η μόνη από τις τέσσερις γλώσσες που αποτελούν καταστατικά παραδείγματα διγλωσσίας η οποία, ήδη το 1959, έμοιαζε να τείνει προς επίλυση υπέρ της X ποικιλίας, δηλαδή της δημοτικής (Δ), με εκτεταμένο εσωτερικό δανεισμό (βλ. επιμειξίες) από την Y (K). Βλ. ωστόσο και Kazazis (1976).

⁸ Bergson (1956 [1899]). Αυτή η οπτική υιοθετείται και από τα Canakis (1994)· τη *γενική θεωρία του γλωσσικού χιούμορ* (ΓΘΓΧ) του Attardo (2001) και σε μελέτες που ακολουθούν τη ΓΘΓΧ, όπως τα Antonopoulou (2004α· 2004β)· Antonopoulou & Nikiforidou (υπό έκδοση) και Τσάκωνα (στον παρό-

ντα τόμο). Όπως αναφέρει η Τσάκωνα (2004, 344), “Σύμφωνα με τη θεωρία της ασυμβατότητας [...], η αναντιστοιχία ανάμεσα στην πραγματικότητα και τις προσδοκίες που έχουν διαμορφωθεί σχετικά με αυτή αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για να έχουμε χιούμορ.”

⁹ Βλ. Ferguson (1971 [1959], 16) για αναλυτικό ορισμό.

¹⁰ Βλ. ενδεικτικά Αντωνοπούλου & Σηφianού (2003, 1–29).

¹¹ Ακρίτα (1982, 85–6). Σε όλα τα παραθέματα διατηρείται η αρχική ορθογραφία. Οι εκφράσεις που υπογραμμίζονται στο κείμενο είναι στην Y ποικιλία (γενικά μιλώντας στην K) και συντελούν καίρια στο χιουμοριστικό αποτέλεσμα για λόγους που θα συζητηθούν παρακάτω (βλ. 3).

¹² Ακρίτα 2004, 229–30.

¹³ Κακριδή-Φερράρι 2001.

¹⁴ Βλ. Croft & Cruse (2004, 328–9) για τη σημασία του συνυπολογισμού κοινωνιολογικών παραγόντων σε θεωρίες που αυτοχαρακτηρίζονται ως *μοντέλα με βάση τη χρήση* (usage-based model), όπως η γνωστική γλωσσολογία.

¹⁵ Βλ. τη λεγόμενη *σχολιαστική* (metanarrative) λειτουργία του χιούμορ στα Attardo (2001, 96) και Τσάκωνα (2004, 346).

¹⁶ Crystal (2000, 121). Αυτή η περιγραφή αντλεί από τον πολύ πυκνότερο και τεχνικό πρώτο ορισμό του φαινομένου που έδωσε ο Ferguson (1971 [1959], 16). Αργότερα, ο Fishman (1967) επεξέτεινε τον όρο δίνοντας έναν πολύ ευρύτερο ορισμό, ο οποίος δεν θα μας απασχολήσει εδώ, δεδομένου ότι η χρήση του όρου *diglossia* επεκτείνεται “σε περιπτώσεις διγλωσσών [=bilingual] κοινοτήτων που χαρακτηρίζονται από λειτουργική διαφοροποίηση στη χρήση των γλωσσών τους” (Σελλά-Μάζη 2001, 88). Με αυτή την έννοια μπορεί κανείς να μιλά για “διγλωσσία” και στην Παραγουάη (μεταξύ των τοπικών ισπανικών και της γηγενούς αμερικανικής γλώσσας Guarani).

¹⁷ Ο Britto (1986) εφάρμοσε τη θεωρία του Ferguson στις γλωσσικές κοινότητες που χρησιμοποιούν τη γλώσσα Ταμίλ, στην ινδική υποήπειρο και τη Σρι Λάνκα εκλεπτύνοντας τους όρους και δίνοντας νέα ώθηση στις διγλωσσικές μελέτες.

¹⁸ Παραπέμπω τον αναγνώστη, ενδεικτικά, στα Φραγκουδάκη (2001) και Σελλά-Μάζη (2001), σχετικά πρόσφατες εξειδικευμένες μελέτες με πλούσια βιβλιογραφική τεκμηρίωση.

¹⁹ Πρβ. τα σχόλια του Ferguson (1971 [1959]), για την εγγύτητα που νιώθουν οι ομιλητές προς τη X.

²⁰ Τόσο εκτεταμένες, μάλιστα, ώστε να έχει κατά καιρούς υποστηριχτεί η εξάρτηση του συστήματος της KNE από αυτό της αρχαίας ελληνικής, βλ. σχετικά Χριστίδης (2001).

²¹ Φραγκουδάκη 2001.

²² Kazazis 1976· Mackridge 1985· Alexiou 2001 [1982]. Αυτό ίσως συμβαίνει επειδή η ποίηση αφορά πρωτίστως την προσωπική παρά τη δημόσια εικόνα – και η Y ποικιλία συνδέεται άμεσα με το δημόσιο παρά με το προσωπικό και μάλιστα ανεξαρτήτως άλλων κοινωνικών παραμέτρων.

²³ Kazazis 1968· 1979· 1982.

²⁴ Βλ. Babiniotis 1979.

²⁵ Βλ. Canakis 2003α· 2003β.

²⁶ Βλ. Μ. Μακρή-Τσιλιπάκου 1997.

²⁷ Βλ. Babiniotis (1979), για τη διάκριση της Δ από την ΚΝΕ και Σετάτος (1973) για τη θέση των λόγων στοιχείων στη νεοελληνική.

²⁸ Alexiou 2001 [1982]· Canakis 2003α· 2003β.

²⁹ Βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2001).

³⁰ Ferguson 1971 [1959].

³¹ Canakis 1994.

³² Attardo (1994· 2001). Βλ. επίσης Τσάκωνα (2004) και σε αυτόν τον τόμο για μια συνοπτική παρουσίαση της θεωρίας και μια πρόταση για την απόδοση των όρων στα ελληνικά.

³³ Ενώ παλαιότερες προσεγγίσεις έχουν ερευνήσει και άλλες πιθανότητες. Προφανώς, η ασυμβατότητα δεν είναι καινούργια ιστορία στην προσέγγιση του χιούμορ, αφού πηγαίνει πίσω στον χρόνο τουλάχιστον στα 1899 και τον Bergson (1956 [1899]). Όπως αναφέρεται στο Χριστίδης (2002, 170), “[για τον Freud η ανατροπή της κανονικότητας – σε σχέση με το γέλιο – συνδέεται με τη σύγκριση και σύγκρουση δύο παραστάσεων: την αναμενόμενη, όπως διαμορφώνεται από την παρατήρηση της πραγματικότητας, και την ανατροπή της [...]. Το γέλιο είναι το ψυχικό πλεόνασμα που προκύπτει από την ανατροπή της προσδοκίας.”

³⁴ Ασφαλώς, η περιγραφόμενη κατάσταση μπορεί κάλλιστα να είναι η ίδια η γλώσσα, όπως θα δούμε αργότερο αναλύοντας στοιχεία του παραδείγματος [2].

³⁵ Βλ. Antonopoulou & Nikiforidou (υπό έκδοση).

³⁶ Δηλαδή τη θεωρία του Raskin (1985).

³⁷ Attardo (2001, 18–9), όπως συνοψίζεται στο Antonopoulou & Nikiforidou (υπό έκδοση). Βλ. επίσης Brône, Feyaerts & Veale (2006), για τη γνωστική στροφή στο χιούμορ, μια εξέλιξη που θεωρώ ότι πριμοδότησε η έννοια των συγκρουόμενων σεναρίων.

³⁸ Antonopoulou 2004α, 311.

³⁹ Halliday, McIntosh & Stevens (1964), όπως αναφέρεται στο Antonopoulou (2004α, 72).

⁴⁰ Antonopoulou 2004α, 72–5.

⁴¹ Βλ. Hatim & Mason (1990, 39), όπως παρατίθεται στο Antonopoulou (2004α, 72).

⁴² Attardo 1994, 230–70· 2001, 104–10.

⁴³ Βλ. Halliday (1978, 111), όπως παρατίθενται στο Antonopoulou (2004α, 74).

⁴⁴ Ακρίτα 1990, 79.

⁴⁵ Ως κλιτική (δηλαδή, μορφολογικά σύνθετη) και πολυσυλλαβική γλώσσα.

⁴⁶ Antonopoulou 2004α, 93–7.

⁴⁷ Βλ. σχετικά και Τακούδα (2002) και Τσάκωνα (στον παρόντα τόμο).

⁴⁸ Ενδεχομένως, για κάποιους αναγνώστες να ανακαλεί το σενάριο ενός κειμένου “με αρχή μέση και τέλος” και, όπως παρατηρεί η Β. Τσάκωνα (προσωπική επικοινωνία), ίσως ακόμη και να παραπέμπει τον εγγράμματο Έλληνα στον αριστοτελικό ορισμό της τραγωδίας. Σε αυτή την περίπτωση, ο λο-

γικός μηχανισμός είναι η ψευδής αναλογία, βλ. Τσάκωνα (2004, 129, 212). Θεωρώ, ωστόσο, ότι το χιουμοριστικό αποτέλεσμα του αποσπάσματος δεν εξαρτάται κατ’ ανάγκη από αυτή τη σύνδεση.

⁴⁹ Βλ. Ong (1997 [1982]) καθώς και τον ρόλο της προφορικότητας στην ανάπτυξη των διαφορετικών εννοιών του και στην ΚΝΕ στο Canakis (1995).

⁵⁰ Επιπλέον, ο δεύτερος τόνος εμφανίζεται εκεί που παλαιότερα υπήρχαν πνεύματα (πρβ. τον τονισμό του *άπό*).

⁵¹ Bourdieu 2006, Κεφ. 7.

⁵² Τόσο αποκλίνουσες, μάλιστα, ώστε ο φαινομενικά ακριβής όρος *διμορφία* ως απόδοση του *diglossia* να καθίσταται προβληματικός σε μια δεύτερη ανάγνωση, εφόσον παραπέμπει σε αμφιλεγόμενες παραδοχές για τη συνέχεια της ελληνικής που έχουν συζητηθεί εκτενώς (βλ. σχετικά Μαρωνίτης 2001, 15–21· Χριστίδης 2002· Φραγκουδάκη 2001) παρακάμπτοντας φαινομενικά τα προβλήματα που κληροδότησαν στην εκπαίδευση. Συνεπώς, η προφανής χρησιμότητα του όρου *διμορφία*, προκειμένου να διακρίνουμε τους όρους *diglossia* και *bilingualism*, δεν αντισταθμίζει την πολιτική θέση που έχω υιοθετήσει και στην οποία δίνω προτεραιότητα.

⁵³ Φραγκουδάκη 2001.

⁵⁴ Ο χαρακτηρισμός “νεκρή” ταιριάζει, βέβαια, μόνο στην αρχαϊζουσα ελληνική· η τυπική Κ είναι μάλλον νεκροζώντανη – εφόσον, σε αντίθεση με την αρχαία, αποτελεί κατασκευάσμα που δεν μιλήθηκε ποτέ και άρα δεν μπορεί να πέθανε. Έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι ακόμη και ο “θάνατος” είναι μια μεταφορά που αναφέρεται σε προνόμιο των φυσικών γλωσσών.

⁵⁵ Υπερδιορθωτικές χρήσεις συνιστούν και τα *ξέυρετε*, *διά να προβείτε*, *το ελάβατε που το ελάβατε*, *είσθε*, *ανηθίκους προτάσεις*, κ.λπ. Μόνο που αυτές οι εκφράσεις είναι απλώς ακατάλληλες στα γλωσσικά και κοινωνικά συμφραζόμενα της συγκεκριμένης επιστολής και όχι διγλωσσικά μαργαριτάρια με τη στενή έννοια. Επισημαίνω ότι οι παγιωμένες εκφράσεις και απολιθώματα από την Κ στην ΚΝΕ μπορούν να εννοηθούν ως περιπτώσεις σωτηρικού λόγου δανεισμού. Ως τέτοια δεν έχουν παρά συνδηλωτική μόνο σχέση με το ίδιο το φαινόμενο της διγλωσσίας, του οποίου αποτελούν εξωσυστημικά απομεινάρια.

⁵⁶ Βλ. σχετικά Croft & Cruse (2004, Κεφ. 4) για μια πρόσφατη επισκόπηση του χώρου.

⁵⁷ Το γεγονός ότι και αυτά περιορίζονται ή και απαγορεύονται από τους γιατρούς είναι ακριβώς το σημείο τομής με το μπέτηκον, με το οποίο καλούνται να έχουν μια ελάχιστη έστω σχέση, προκειμένου να υπάρξει επιτυχής σύγκρουση. Βλ. σχόλιο στη σημ. 58.

⁵⁸ Βλ. Antonopoulou (2004α, 106).

⁵⁹ Αυτό εξηγεί, εν μέρει, και το χιουμοριστικό αποτέλεσμα της *ατάκας ένα διπλό τίλιο*, ως απάντησης στην ερώτηση *τι θα πάρετε*; Σε αυτή την περίπτωση, ασφαλώς, έχουμε αποκαλυπτή ανάμειξη (blending) δύο σεναρίων, εφόσον με την έκφραση *διπλό περνάμε* απορειδοποιήτα από το συνολικό σενάριο των αφεψημάτων (πρβ. χαλάρωση, ηπιότητα, εγκράτεια, το τίλιο ως υπνωτικό) στο σενάριο των αλκοολούχων ποτών (πρβ. κοινωνικότητα, διασκέδαση, ένταση, ξενύχτι, κατάχρηση).

⁶⁰ Βλ., π.χ., *θεία Πάτρα και θεία Ελπινίκη* (Ακρίτα 2004, 47).

⁶¹ Βλ. σχετικά και Antonopoulou (2004β, 251, σημ. 12) όπου υποστηρίζει-ται ότι ο υπερκαθορισμός συνιστά περίπτωση στρεβλού συλλογισμού και δή-λωσης του προφανούς, ενώ ενδέχεται να παραπέμπει σε σύγκρουση επιπέ-δων ύφους. Στα κείμενα της Ακρίτα, ο υπερκαθορισμός συνήθως εμφανίζεται ως υπερβολή που παίρνει τη μορφή απαρίθμησης συνωνύμων εκφράσεων οι οποίες, ωστόσο, ενδέχεται να συγκρούονται και υφολογικά. Βλ., επίσης, τη μελέτη των Kreuz, Kassler & Coppenrath (1998) για τις σημασιο-πραγματο-λογικές ιδιότητες διαφόρων βαθμών υπερβολής· το Colston & Keller (1998), καθώς και Roberts & Kreuz (1994), όπου υποστηρίζεται ότι το αποτέλεσμα της υπερβολής ενδέχεται να εξαρτάται από έναν σαφή συνομιλιακό στόχο (discourse goal), όπως είναι η δημιουργία χιουμοριστικού αποτελέσματος.

⁶² Το σημείο αυτό είναι προβληματικότερο από ό,τι ίσως φαίνεται σε πρώ-τη ανάγνωση. Μπορεί, άραγε, ένας τύπος της K να χαρακτηρίζεται Y σήμε-ρα – ή, έστω, το 1982; Αυτό το σημείο θίγει η Alexiou (2001 [1982]). Η απά-ντησή μου είναι ότι βεβαίως και μπορεί. Το γεγονός ότι η Δ σήμερα πληροί γε-νικά τόσο τις ανάγκες του X όσο και του Y ύφους δεν σημαίνει ότι τα λόγια στοιχεία – αυτά που τείνουμε να ονομάζουμε “K” άσχετα με το αν, όντως, ανή-κουν στην K (πράγμα που συμβαίνει λόγω της έλλειψης τυποποίησης της K) – δεν καταχωρούνται αυτομάτως ως Y. Η εξίσωση των λογίων δανείων με την έννοια Y (ποικιλία ή ύφος) είναι ίσως η μόνη σταθερή σε αυτό το παιχνίδι συ-νεχών μεταβολών (βλ. σχετικά και Canakis (2003α). Επισημαίνω, επίσης, εδώ ότι η διγλωσσική κληρονομιά δημιουργεί προβλήματα ύφους και στα αγγλι-κά των Ελλήνων ομιλητών, ιδιαίτερα σε περιστάσεις που απαιτούν Y ύφος ή τίθεται ζήτημα εναλλαγής Y/X ύφους (βλ. σχετικά Canakis 2003β).

⁶³ Ευφημισμός ονομάζεται η διαδικασία αντικατάστασης ενός στιγματι-σμένου γλωσσικού τύπου από έναν άλλον που του μοιάζει φωνητικά αλλά δεν είναι ταμπού· πρβ. τις ευφημιστικές εκφράσεις *par bleu* (*par Dieu* στα γαλλι-κά, *gosh*, *golly* (*God*, *darn* (*ed*) (*damm* (*ed* και *shucks* (*shit* στα αγγλικά, *cavolo* (*cazzo* στα ιταλικά, κ.λπ.

⁶⁴ Όπου το δηλαδή είναι περίπτωση υπερκαθορισμού, δηλαδή έμφασης, η οποία, μάλιστα, αποδιδόμενη σε ένα ανάρμοστο στοιχείο, το καθιστά ακό-μη πιο ανάρμοστο και συνεπώς γκροτέσκο.

⁶⁵ Γεγονός που δεν πέρασε απαρατήρητο την εποχή της έκδοσης των κει-μένων και σχολιάστηκε ποικιλοτρόπως.

⁶⁶ Canakis 1994, 222.

⁶⁷ Αντωνοπούλου & Σηφianού (2003).

⁶⁸ Ε. Ακρίτα, “Πέφτουν της βροχής οι στάλες”, *Τα Νέα* 18400, σ. Ν55, 26 Νοεμβρίου 2005.

⁶⁹ Ο όρος παραπέμπει στο θεωρητικό μοντέλο της ανάλυσης της συνομι-λίας (conversation analysis). Βλ. Antonopoulou & Sifianou (2003), για μια πρό-ταση συνδυασμού των ευρημάτων της θεωρίας του χιούμορ και της ανάλυσης της συνομιλίας που εφαρμόζεται σε παιγνιώδεις εναρκτήριες συνεισφορές τη-λεφωνικών συνομιλιών.

⁷⁰ Βλ. Sifianou (2006), για την έννοια των γειτνιαστικών ζευγών και Makri-Tsilipakou (1994), για μια μελέτη της συμφωνίας και της διαφωνίας στη συ-

νομιλία σε σχέση με τις στρατηγικές που χρησιμοποιούνται για την επίτευξη συγκεκριμένων επικοινωνιακών στόχων.

⁷¹ Οι διαφευδόμενες προσδοκίες συνδέονται άμεσα με τη στρουκτουραλι-στική έννοια της *σημειώσεως* (markedness) στο επίπεδο του λόγου (discourse), πράγμα που εμμέσως παρατηρεί και ο Joos (1967, 19). Βλ., επίσης, Κανάκης (υπό έκδοση, Κεφ. 5 & 6) για μια συζήτηση της κοινωνικής δείξης (deixis), της ενδεικτικότητας (indexicality) και της προϋπόθεσης (presupposition), και των τρόπων με τους οποίους αυτές συνδέονται με τις προσδοκίες της γλωσσικής κοινότητας δεδομένης της γνώσης της για τον κόσμο.

⁷² Επισημαίνω ότι τα δάνεια προσφέρονται ιδιαίτερα για χιουμοριστικό αποτέλεσμα, εφόσον η χρήση, ειδικά των αναφομοιώτων, δανείων έχει εμπνεύ-σει το ελληνικό χρονογράφημα και ευθυμογράφημα, στο πλαίσιο πάντα της υφολογικής ποικιλότητας και της (α)συμβατότητάς τους με τις κοινωνιολέ-κτους στις οποίες τοποθετούνται. Βλ. σχετικά Kazazis (1972), για τον ρόλο των τουρκικών δανείων στην ΚΝΕ αλλά και το χιούμορ. Άλλωστε, ο εσωτερικός λόγιος δανεισμός χρησιμοποιείται εξίσου και για τον ίδιο σκοπό: τη σάτιρα των “κακώς κειμένων” σε σχέση με τον αγώνα για την απόκτηση πολιτισμι-κού κεφαλαίου και τη διάκριση που επιφέρει. Βλ., επίσης, Αναστασιάδη-Συ-μεωνίδη (2001) για μια συζήτηση των ποικιλιών, σχεδόν πάντοτε έντονων, αντι-δράσεων προς τα δάνεια, η οποία μπορεί, εν μέρει, να εξηγήσει τα κίνητρα για τη χρήση τους στον χιουμοριστικό λόγο.

⁷³ Για λεπτομέρειες βλ. ενδεικτικά Raskin (1985, *passim*)· Σετάτος (1997, 93–4· Attardo (στο ίδιο, *passim*)· Antonopoulou (στο ίδιο, 81 κ.ε.) και Simpson (2003, 20–9), ο οποίος αναφέρει ότι το λογοπαίγνιο είναι το πεδίο όπου καθί-στανται δυσδιάκριτα τα όρια του εκούσιου και ακούσιου χιούμορ, ενώ έχει προκαλέσει μεγαλύτερη συζήτηση από ό,τι οποιοσδήποτε άλλος τρόπος χι-ουμοριστικού λόγου.

⁷⁴ Ε. Ακρίτα, “Εκλογές και επιλογές”, *Τα Νέα* 18665, σ. Ν78, 14 Οκτω-βρίου 2006.

⁷⁵ Βλ. σημ. 67 για τα παραδείγματα [13] και [14].

⁷⁶ Και, μάλιστα, το (Y και K) ελαφρώς απαντά τόσο συνομιλιακά όσο και υφολογικά στο βαρέως.

⁷⁷ Όπου απαντά συνήθως ως δηλωτικό σεξουαλικής επιλογής, αντίθετο του επίσης αναφομοιώτου δανείου γκέι ή στο συνομιλιακό σύμπαν των αλκο-ολούχων ποτών, ως ανάλογο του σκέτο.

⁷⁸ Ε. Ακρίτα, “Στον Πρόεδρό “μας” με αγάπη”, *Τα Νέα* 17600, σ. Ν96, 29 Μαρτίου 2003. Το ίδιο και για [16] και [17].

⁷⁹ Βλ. επίσης Ε. Ακρίτα, “Εκλογές και επιλογές”, *Τα Νέα* 18665, σ. Ν78, 14 Οκτωβρίου 2006α και “Όταν παίρνουν φόρα, φόρα κατηφόρα”, *Τα Νέα* 18671, σ. Ν54, 21 Οκτωβρίου 2006β.

⁸⁰ Στο [17] η αναφορά στον τότε Ισπανό πρωθυπουργό Αθνάρ με τον όρο *Σπανιόλα...με τις καστανιέτες*, δεν είναι μόνο υπερκαθοριστική αλλά εκμε-ταλλεύεται και μια άλλη γνωστή χιουμοριστική συνταγή: τη σημειωμένη (marked) επιλογή θηλυκού γένους για αρσενικό αντικείμενο αναφοράς, πρβ. π.χ. *πού πάτε κορίτσια*; για αναφορά σε αγρότες που αποκλείουν τις εθνικές οδούς ή έλα να γίνουμε πολλές από το ένα μέλος αντροπαρέας σε άλλο.

⁸¹ Βλ. σημ. 63.

⁸² Attardo (2001, 83-4).

⁸³ Το θέμα αυτό θίγεται σε πλήθος κειμένων της Ακρίτα στα Ακρίτα (2002· 2004).